

FEHÉR M. ISTVÁN

A Nyugat és a filozófia*

I.

Ha abból a megállapításból indulunk ki, mely szerint a filozófia avagy a filozófiai kérdések iránti kitartó érdeklődés kezdettől fogva jelen van a Nyugat hátsábjain, s több mint három évtizedes története során különböző – még némileg részletezendő – formákban végig jellemezte a folyóirat kulturális orientációját, akkor ezzel nem csupán valamelyes igazságigénnyel föllépő állítást szeretnénk tenni: egyúttal olyan törekvést fogalmazunk meg, amely a folyóirat szellemi beállítottságából szervesen, úgyszólván triviális magától értetődőséggel következett. Ha meggondoljuk, hogy – mértékadó képviselői és önmeghatározása értelmében – a filozófia a kezdetektől fogva lényegileg európai vagy más szóval nyugati filozófiaként értette önmagát – Hegel szerint „A tulajdonképpeni filozófia Nyugaton kezdődik”,¹ s a német filozófiában gyakran találkozni az „abendländische Philosophie” avagy „abendländisch-europäische Philosophie” meghatározással (utóbbi Heidegger szerint egyenesen tautológia)², ám hogy ne csak német példákkal hozakodjunk elő, emlékeztessünk arra, hogy alapvető filozófiatörténeti munkáját Bertrand Russell is *A History of Western Philosophy* címmel tette közzé –, akkor e hallgatólagosan tautológiagyánús kifejezést jelen előadás címében a kö-

* Jelen dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya és az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete által a 2008. évi akadémiai közgyűlés keretében 2008. május 9-én *A Nyugat útjai – centenáriumi emlékülés* címmel rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás átdolgozott, jegyzetekkel kiegészített, elsősorban a IV. részben bővített változata.

¹ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, ford. SZEMERE Samu, Akadémiai, Budapest, 1979, 92.: „A tulajdonképpeni filozófia Nyugaton kezdődik. Csak Nyugaton támad az öntudatnak ez a szabadsága, merül magába a természetes tudat, és száll így magába a szellem.”

² Martin HEIDEGGER, *Was ist das – die Philosophie? / What is Philosophy?*, ford. Jean T. WILDE – William KLUBACK, NCUP, Albany, 30.

vetkezőképpen lehetne kibontani, illetve szóhoz juttatni: *A Nyugat és a nyugati filozófia*. E megfogalmazás némileg meghökkentő és suta ugyan, félreérthető vagy esetlen, ám nem csupán kellőképpen explicálja *A Nyugat és a filozófia* cím hallgatolagos értelmét, de egyúttal megfelelőképpen okát is adja annak, hogy egy Nyugat elnevezésű, elsősorban irodalmi-kulturális folyóirat miért fordul filozófiai témák, azaz – ami ezzel immár egyjelentésű – a nyugati filozófia témái felé.

E törekvés a maga módján nyomban kifejezésre jut Ignotusnak a folyóirat első évfolyamának első számában közölt – mintegy beköszöntőként is fölfogható – írásában, mely jellegzetes ellenpontozással a Széchenyitől kölcsönzött *Kelet népe* címet viseli. „A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart – olvasható itt. – Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár, annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek”.³ A keletről nyugatra tartó út itt kelet népének kívánatos – s szinte előre kijelölt – útként jelenik meg és ábrázolódik, s az ezen úton való előrehaladáshoz hozzásegíteni: érezhető módon – minden külön hangsúly nélkül – a folyóirat *ars poeticáját* fogalmazza meg. Ezek után, úgy gondolom, aligha szükséges bővebben indokolni a Nyugat filozófia iránti érdeklődését.⁴

II.

A filozófia iránti érdeklődés a folyóirat hasábjain műfajilag számtalan formában jelenik meg: éppúgy megtalálhatók a recenziók, a hazai és nyugati filozófia kortársi fejleményeiről szóló beszámolók, tájékoztatók és tudósítások, mint a filozófiai igényű esszék, filozófiai gondolatokat boncolgató vagy görgető írások, a filozófia- vagy művelődéstörténet kiemelkedő témáinak avagy nagy alakjai életművének és jelenkori aktualitásának szentelt tanulmányok, esetenként alkalmi írások, melyek apropóját gyakran évfordulók avagy a szerzők műveinek magyar fordításban való megjelenése szolgáltatta (Rousseau, Morus, Helmholtz, Kant, Marx, Ágoston). E gazdag spektrumról közelítőleges képet is vázolni messze meghaladná a jelen előadás rendelkezésére álló időbeli kereteket, így a továbbiakban a folyóirat filozófiai vonatkozású cikkei közti tallózással s egy-egy jellemzőnek vélt vonatkozás vagy aspektus kiragadásával, fölillantásával próbálom illusztrálni *A Nyugat és a filozófia* viszonyát.

³ IGNOTUS, *Kelet népe*, Nyugat 1908/1.

⁴ A folyóirat *ars poeticájához* és a Nyugat említett kettős jelentéséhez lásd ugyancsak Babits írását a folyóirat negyedszázados fennállásának szentelt ünnepi számban: *A „Nyugat” és a Nyugat*, Nyugat 1932/9–10.

Ha imént a filozófia- vagy művelődéstörténet nagy alakjairól szóló, esetenként alkalmi írásokról esett szó, akkor nem lesz haszontalan rögtön egy érdekes összefüggésre felfigyelnünk, mely azt mutatja, hogy a Nyugat a korabeli Nyugat színvonalán állott, legalábbis abban a vonatkozásban, hogy a korabeli Európa kulturális diskusszióinak témái a lap hasábjain megfelelő formában megjelentek. 1918–1919-ben tartott egyetemi előadásán egy akkor még jószérével ismeretlen freiburgi magántanár, Martin Heidegger a husserli fenomenológia később fordulmainak bizonyuló hermeneutikai átalakítása kezdetén azt fejtegette, hogy a vallási meditáció előszeretettel összpontosít a belső életre; a benső tapasztalatok megfogalmazása pedig az európai kultúra történetében új műfajt teremt, az önéletrajzt.⁵ A sajátvilágra (*Selbstwelt*) való kihegyezettségre, az életvilágnak a sajátvilágba történő áthelyeződésére a legmélyértelműbb történeti paradigmát a kereszténység szolgáltatja, fejtette ki.⁶ Ez a paradigmaváltás, az önéletrajznak, a sajátvilágnak, illetve a benső életnek az előtérbe nyomulása teszi érthetővé, miért találkozzunk Ágostonnál olyan valamivel, mint *Vallomások*. Ágoston e művének magyar fordításáról megjelent recenziójában mármost Babits Mihály ezzel hozzátetve egyidejűleg, sőt még kevésbé előtte, 1917-ben ezt írja: „a keresztény stílus” újdonsága „az antikkkal szemben, ami megkülönböztet minden azóta jöttet minden ókoritól s irodalmainkat modernekké teszi”, nem más, mint „valami bensősége stílnak és érzésnek, befelé fordítottsága szemnek-szívnek, amit csak példával lehet jellemezni.” „S ez új, bensőséges irodalom számára új műfajt is teremtett Ágoston: a pszichologikus önéletrajzt”.⁷ A párhuzam feltűnő, s ha ennek okát keressük, vélhetően egy, a korban meglehetősen visszhangot kiváltó, s mind a mai napig a téma kutatói számára fontos műnek számító munkára kell utalnunk: Georg Misch 1907-ben megjelent monográfiájára, a *Geschichte der Autobiographien*.⁸ Heideggernél található is lábjegyzetben utalás erre a műre,⁹ Babits recenziójában nem, ám feltehető, hogy Babits számára – közvetlenül vagy közvetítéssel – ugyancsak nem volt ismeretlen e mű. Georg Misch egyébiránt Dilthey veje volt, akinek a műveiben a kereszténység hozta, efféle életvilágbeli súlypontáthelyeződés, illetve az önéletrajznak a szellemtudományok szempontjából adódó

⁵ Martin HEIDEGGER, *Grundprobleme der Phänomenologie (1919/20)* = Uő., *Gesamtausgabe*, LVII., 56. sk. (A továbbiakban: GA.)

⁶ Uő., 61.

⁷ BABITS Mihály, *Ágoston*, Nyugat 1917/11., 949–970.

⁸ Lásd Georg MISCH, *Geschichte der Autobiographie*, Leipzig – Berlin, 1907. Az első kötetet – mely az 1931-es 3. kiadásban erősen bővített formában jelent meg – azután több kötet követte, a mű végül összesen négy kötetben jelent meg, melyből a második és a negyedik két félkötetben látott napvilágot. Részleges angol fordítás: *A History of Autobiography in Antiquity*, I., Routledge, London, 2003.

⁹ HEIDEGGER, GA, LVIII., 57.

jelentősége megfelelő hangsúllyal szerepel,¹⁰ így akár Dilthey közvetítésével – vagy más közvetítő források segítségével – is ismert lehetett e gondolat a századelő magyar kultúrájában. Recenziója végén Ágoston életfelfogását Babits a kutató szellem szabadságának megnyilvánulásaként értékeli nagyra, úgyszólván Luther előfutárát pillantván meg benne. „[C]supa nyugalanság, örökös elégedetlenség az ő osztályrésze: ugyanaz a nyugalanság, mely az ideges, vibráló stílusban láthatóvá válik” – e szavakkal zárul recenziója, s talán nem érdektelen még ebben az összefüggésben hozzátennünk, hogy említett előadásában a tényleges emberi élet egyik alapvonását Heidegger éppen a nyugtalan szív („inquietum cor nostrum”)¹¹ Ágostonnál megcsendülő motívumával véli jellemezni.

Ha Heideggerről s a korabeli Európa mértékadó filozófiai fejleményeinek a folyóirat hasábjain való megjelenéséről ejtünk szót, mindenképpen említenünk kell Szilasi Vilmos 1930-ban publikált elmélyült Husserl-tanulmányát. Szilasi e munkája vélhetően a folyóiratban napvilágot látott legszakyszerűbb filozófiai írások egyike, mely bizonyos részletességgel igyekszik a husserli fenomenológiát nemcsak bemutatni, de iránta egyúttal a művelt hazai olvasóközönség körében rokonszenvet is ébreszteni. Ebben a tulajdonképpen évfordulós írásban (az előző évben, 1929-ben töltötte be Husserl a 70. életévét), Scheleré mellett a fontos tanítványok között nem csupán elhangzik már Heidegger neve, de Husserl tanainak összefoglaló ismertetése valójában az ő gondolatvilágának optikáján átszűrve történik. „A phänomenológia abban a kedvező helyzetben van” – írja Szilasi –, „hogy Husserl kutatásait és pozícióit máris tudja egy nagyobb egészből láttatni, mert Heidegger korszakalkotó munkái tökéletes radikalitással vezették véghez mindazon tendenciákat, melyek Husserl gondolatait megalapozzák és összefűzik. E munkák által (főleg *Sein und Zeit*, Halle 1927) vált láthatóvá ez a horizont, ahová Husserl vizsgálatai tartoznak és az a speciális hely, melyet e horizonton belül elfoglalnak.” Szilasi összegző ismertetéséből érdemes néhány vonást kiragadnunk. Az igazság a fenomenológia számára annyi, mint „Leleplezettség”, olvasható, s e megjelölés egyértelműen Heideggerre (az *alétheia* Heidegger általi értelmezé-

¹⁰ Lásd pl. Wilhelm DILTHEY, *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte* = Uő., *Gesammelte Schriften*, I., szerk. Bernhard GROETHUYSEN, Vandenhoeck & Ruprecht, Stuttgart–Göttingen, 1990⁹, 33. („Die Darstellung der einzelnen psycho-physischen Lebenseinheit ist die Biographie”), 251. skk., különösen 257. („Realität der inneren Welt zu begründen”), 259. („Entdeckung der Realität im eigenen Inneren”). Az első helyet magyarul lásd Uő., *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*, szerk. ERDÉLYI Ágnes, Gondolat, Budapest, 1974, 119. sk. Ugyanezt Ágostonnal összefüggésben lásd pl. Uő., *Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens* = Uő., *Gesammelte Schriften*, V., 246.

¹¹ HEIDEGGER, GA, LVIII., 62. Lásd még Uő., *Phänomenologie des religiösen Lebens* = GA, LX., 105. („Unsicherheit”); *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung* = GA, LXI., 174. („Unruhe”).

sére) utal. A fenomenológiai szemléletmód Szilasi általi explikációja sem annyira Husserl transzcendentális, illetve tudatfenomenológiáját tartja szem előtt: inkább a tényleges élet, a fakticitás, ha úgy tetszik életfenomenológiai optikáját, azaz a heideggeri egzisztenciális analitikát juttatja érvényre. „Az élet önmagával törődik – írja Szilasi (e megfogalmazás, érdemes közbevetőleg megjegyeznünk, a „Bekümmerung”-terminusra utal, mely a fiatal Heidegger gondolkodásában a húszas évek elején bukkan föl,¹² de a főmű nyelvezetéből már eltűnik), – önmagával van elfoglalva s az önmagával törődésben lép minden elé, ami körülötte van”. Szilasi megemlíti a „szuszterműhely” Heidegger nézőpontjából oly kedves perspektíváját, majd egy, talán Husserltől sem idegen, ám hangsúlyt mindenképpen Heideggernél nyerő állítással így fogalmaz: „Valójában nem a kijelentés az igazság helye”.¹³ Jellegzetes még a környező világnak, az *Umwelt*nek az összegzése. „Nem tudunk tapasztalni izolált asztalt, se elgondolni, se gondolni rá, hanem mindig mint asztalt értjük, mely eleve egy egész része, eleve úgy való és arra »való«, hogy a szobához tartozik. E szoba »dolgozó« szoba, vagy »ebédlő« szoba, vagy »tárgyaló« terem, vagy »operáló« terem és így tovább. Az asztal akármilyen formában csak ezen egészen belül jelentkezhetik, csak ebből, az »előbb« már értett egészből nézve van értelme. A megjelenítés az egésznél tart előbb, mint a jelenségben jelentkezőnél. »Dolgozó«, »ebédlő«, »tárgyaló«, »operáló« azonban mi magunk vagyunk; mi dolgozunk, ebédelünk, tárgyalunk, operálunk”.¹⁴

III.

Ezen tallózás s az annak nyomán napfényre hozott „leletek” után talán nem lesz haszontalan vagy túl merész megkockáztatnunk egy a Nyugat egész filozófiai beállítottságát illető átfogó jellemzést. Lett legyen a filozófiai témájú írások palettája mégoly színes és összetett, egymástól számtalan vonatkozásban eltérő, aligha tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: a Nyugat filozófiai szemléletmódjára kezdetől fogva általánosságban jellemző egy tág értelemben vett pozitivista, illetve tudománypozitivista szemléletmód – az utóbbi kifejezés egy, a tudományokra

¹² Vö. pl. GA, LXII., 362. („Bekümmerung um die Existenz”, „Bekümmerung des faktischen Lebens um seine Existenz”).

¹³ Lásd ehhez Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, 44a. §. Niemeyer, Tübingen, 1979¹⁵, 215.; Uő., *Logik. Die Frage nach der Wahrheit* = GA, XXI., 135. („Nem a kijelentés az igazság helye, hanem az igazság a kijelentés helye”); Uő., *Wegmarken*, 271. (= GA, IX., 443.). Az egész kérdéskörhöz lásd FEHÉR M. István, *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*, Göncöl, Budapest, 1992², 143. skk.

¹⁴ SZILASI Vilmos, *Edmund Husserl*, Nyugat 1930/7.

vonatkozó, az emberi megismerés paradigmaticus formáját a tudományokban, elsősorban a természettudományokban megpillantó, a tudományokat feltétlen autoritásként elismerő beállítottságot jelöl –, mely különféle formákban jelenhet meg, s ott is érvényes, ahol a tudományok s a tudomány által uralt civilizáció kritikai distanciálódás tárgya, s az előle való kitérés, elhajlás egyfajta esztéticizmusban ölt testet. Mint egy hasonló összefüggésben korábban fogalmaztam: esztéticizmus és szcientizmus nemcsak jól megférhet egymással, de ki is egészítheti egymást – sőt alkalmasint rá is szorul egyik a másikra. A művészettel szembeni esztéticista beállítódás a tudomány szcientista-pozitivistá felfogását nemcsak el tudja fogadni, de hallgatólagosan reá is támaszkodik; valamely irracionalizált művészetfelfogás hallgatólagosan egy túlracionalizált tudományfelfogást vesz alapul, vele egészül ki.¹⁵ Mármint a természettudományok elsőbbségének vitán felüli elismerése és a humán tudományok hozzájuk mért hátramaradottságának pozitivistá rögzítése Babitsnál sem hiányzik: „nem tudott az élet megértése, a filozófia annyira haladni, mint a praktikus tudományok, kivált a fizika” – írja például Bergson filozófiájáról szóló hosszabb tanulmányában.¹⁶ Létezik tehát valami olyan, mint haladás, melynek mértékét a fizika adja meg, ám e haladásban a filozófia lemaradt az empirikus tudományok mögött. Tudományt és művészetet összevetve Babits másutt így fogalmaz: „ők a világról való Tudatunk legkincsesebb gyűjtőkamarái, a művészet az *érzetek és érzések*, a tudomány a belőlük leülepedett *fogalmak* drága gyűjteménye. Az élet friss szőlejéből pompás bort sajtolunk és hasznos ecetet: azokat hordjuk e végérhetetlen, homályos pincékbe.”¹⁷ Az utóbbi mondat értelmezésére egy bizonyos szempontból még röviden visszatérek. Ami az előbbi illeti: a művészetnek az érzések, a tudománynak a fogalmak világához való rendelése teljességgel beilleszkedik a hagyományos metafizika – antropológiai megalapozottságú – világlátásába, abba a fogalmi horizontba, melyet egyebek mellett a Gadamer által később megbírált esztétikai megkülönböztetés is alapul vesz: megismerő tevékenysége során az *animal rationale*ként felfogott ember – az igazság megtisztelő jelzőjét egyedül magának követelő, sőt kisajátító – fogalmi ismerethez jut, az igazságról eleve lemondó

¹⁵ Lásd FEHÉR M. István, *József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg*, Kalligram, Pozsony, 2003, 163. A szöveg ott így hangzott: „Esztéticizmus és szcientizmus ugyanis nemcsak jól megférhet egymással, de ki is egészítheti egymást – sőt alkalmasint rá is szorul egyik a másikra. A művészettel szembeni esztéticista beállítódás a tudomány szcientista-pozitivistá felfogását nagyjából-egészében jobban el tudja fogadni – hiszen irracionalizált művészetfelfogása hallgatólagosan egy túlracionalizált tudományfelfogásra támaszkodik, vele egészül ki –, mint a történeti-emberi világba való »humanista«, azaz – a humanista vezérfogalmak mentén történő – hermeneutikai integrációját.”

¹⁶ BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat 1910/14., 945–961.

¹⁷ BABITS Mihály, *Tudomány és művészet*, Nyugat 1912/24., 953–957.

művészet pedig az érzések – irracionális – világához kapcsolódik, abból nő ki, s jó esetben a „szép” jelzőre tarthat igényt. Tudomány és művészet, mint „legmagasabb foka a Tudatnak, amely az Élet testén nőtt”: e megfogalmazásban mindkettő továbbá egyfajta evolucionista-biologista-vitalista színezetű pozitivista világképben nyeri el megalapozását. Innen tekintve jellegzetes Babits kapcsolódó kérdésének biologisztikus metaforikája is: vajon mi a tudat – az élet „csápja” vagy „parazitája”?

Esztéticizmus és pozitívizmus-szcientizmus összekapcsolódására például szolgálhatnak még Babits megjegyzései Kant *Az örök béke* című írásának általa készített fordításához. Érdekes ezekből kissé hosszabban idézni. „Egy kiadvállalat nemrég felszólított Kant könyvecskéjének: az Örök Békének, lefordítására. Eleinte nem akartam vállalni. Én nem vagyok jogász. Nem vagyok jártas, hála Istennek, a politikában, a tudományos etikában, sajnos, szintén csak kevésbé. Kant műve pedig ezekbe vág. S rendkívül nehéz mű. S formai – irodalmi – érdeke semmi sincs”.¹⁸ Legalábbis két dologra érdemes itt felfigyelnünk: 1. A filozófia szó nem hangzik el. Kant művének megértéséhez vagy fordításához – hajlanánk ma mondani – elsősorban filozófiai jártasság szükséges – jártasság egyfelől Kant filozófiájában, másfelől a jog- vagy politikai filozófiában, illetve annak történetében. Ezzel szemben a recenzens úgy véli: ide jogász kompetencia szükséges, továbbá jártasság a „politikában”, valamint – nem is pusztán az etikában, de egyenesen – a „tudományos etikában” (utóbbi kifejezés kifejezetten pozitivista ízű: a tudományok átveszik a filozófia szerepét). A műfaji besorolásnál nem hangzik el a filozófiai jelző. 2. Az irodalmi érdeket a szerző egyoldalúan a formai aspektusra szorítja, s ez épp a tudományok előli esztéticista elhajlásra szolgálhat példaként. Az irodalmi összetevő a tartalmi mellett a formai oldal peremén jelenik meg. A tisztesség kedvéért hadd tegyem hozzá: kicsit később megemlíti Babits, hogy a mű megértése „nemcsak intelligenciát, hanem némi filozofikus észdedettséget is megkíván” – ám a „némi” és az „észdedzettség” kifejezések ismét leértékelően csengenek.

IV.

A Nyugat hasábjain lefolyt irodalomelméleti-filozófiai vitákból a legérdekesebbek egyikének minden bizonnyal a Babits–Lukács vitát tarthatjuk: hatása, utóélete a hazai eszme- és irodalomtörténetben tetemesnek és maradandónak mondható, utórezgéseinek visszatérő módon különféle formákban a mai napig gyűrűznek.

¹⁸ BABITS Mihály, *Kant és az örök béke*, Nyugat 1918/16., 247–256.

Nem lesz tehát talán haszontalan, ha az eddigieknél némileg részletesebben ki-
térünk rá. A vita érdemi diszkussziójának nyilván ki kellene terjednie a két al-
kotói életmű és szellemi orientáció, nem utolsósorban pedig a hazai századelő
kulturális hátterének és mozgásainak széles dimenzióira – a jelen dolgozat szabta
keretek és szakmai kompetenciám határai között csupán a két szerző Nyugatban
megjelent két írásának vázlatos rekonstrukciójára és kommentálására szorítko-
zom. Nem lesz így szó a Babits–Lukács viszonyról általában – melynek kezdete
a Nyugatban köztük lezajlott vitát megelőzi, és a vitát követően még évtizedekig
különbféle formákban folytatódik.

A vita két fő dokumentuma Babitsnak Lukács *A lélek és a formák* című esz-
székötetéről írott recenziója és Lukácsnak *Arról a bizonyos homályosságról* címmel
megjelent válasza.¹⁹ Recenzióját Babits egy – nem annyira tárgyi ellenvetés,
mint inkább – rossz érzés artikulációjából indítja, s ez, úgy tűnik, alapjaiban
meghatározza írása későbbi menetét. Érdekes e bevezető sorokat részletesen is
idéznünk. „»Mi közöttünk, ugye nem lehet itt szempont, hogy ezek az írások
mit érnek *mint irodalomtörténeti tanulmányok?*« – kérdi Lukács György összegyűj-
tött *kísérleteinek* első lapján, levélformában, az olyan író fölényével, aki nem min-
denki számára ír, hanem talán csak a rokon gondolkozásúak egy kis csoportja
számára. Valóban, bár a magyar közönség előtt nagyobb részt teljesen ismeretlen
írókat mutat be, nagyon csalódnék aki azt hinné, hogy esszéiből ezeket az írókat
megismerheti, ahogy a *megismerés* szót rendesen értjük: Lukács a barátainak ír,
akik éppen ezeket az írókat már ismerik. És az író maga, akiről szól, mindig sok-
kal kevésbé fontos előtte, mint a saját gondolatai, melyek talán azon író művei-
nek emlékével asszociálódtak lelkében.»

Közelebbi szemügyrevételkor két ellenvetés–ellenérzés fogalmazódik itt meg.
Egyrészt az ezoterizmus, a szektaképződés vádja („Lukács a barátainak ír”), más-
részt – és ezzel összefüggésben – az a vélemény, hogy Lukács esszéi nem teljesí-
tik azt a feladatot, amelyet Babits szerint hivatva volnának teljesíteni: az olvasó
nem képes esszéiből a tárgyalt írókat „megismerni”, úgy, „ahogy a *megismerés* szót
rendesen értjük”; Lukács, más szóval, olyanoknak ír, „akik éppen ezeket az író-
kat már ismerik”. A második ellenvetés, bár önmagában nem lebecsülendő elvi
jelentőségű, pillanatnyilag mégis kevésbé fontos vagy konkluzív: egyfajta esszé-
írói *ars poetica*, de egyebek mellett a Nyugat kulturális küldetésére vonatkozó
állásfoglalás is meghúzódhat mögötte – hiszen egyfelől miért ne lehetne olyanok-
nak írni, akik a tárgyalt szerzőket már ismerik, másrészt az (irodalomtörténeti)
„megismerésnek” többféle formája is lehetséges, itt viszont Babits szigorúan egy-

¹⁹ BABITS Mihály, *A lélek és a formák*, Nyugat 1910/21., 1563–1565.; LUKÁCS György, *Arról a bizonyos homályosságról. Válasz Babits Mihálynak*, Nyugat 1910/23., 1749–1752.

félét látszik Lukácson számon kérni. Babits e ponton később finomított álláspontján; a költő és a kritikus (platonikus, illetve esszéíró) között Lukács által megvont megkülönböztetéssel szemben már a recenzióban is némi megértést tanúsított, későbbi levelezésük folyamán pedig még inkább elfogadta. Az első ellenvetés a lényegesebb, s ez semmiképpen sem alaptalan; hogy nem az, mutatja többek között, hogy – mint még szó lesz róla – Lukács maga is később visszatért rá. Ez az ellenvetés azonban nem tárgyi. Hogy valóban fönnállt-e a „barátoknak írás” esete, s ha igen, mit jelentett az adott korban, az adott irodalom- vagy kultúraszociológiai összefüggés konstellációjában, illetve – jelen esetben értelemszerűen – az esszékötet színvonalának, értékének megítélése szempontjából, annak vizsgálata, visszaigazolása, megítélése még kiterjedt kortörténeti áttekintés birtokában is fölöttébb nehéz volna. Jelen kontextusban elégséges azt rögzítenünk, hogy Babits recenziója innen: e tény (gyanú? veszély?) megállapításából veszi a kiindulópontját, mely írásának hangnemét és argumentációját is vélhetően befolyásolja.

Hozzátehetjük még: aligha irreleváns a Babitstól kezdetben idézett Lukács-hely, különösen annak kurzivált (az eredetiben ritkítva szedett) része a recenzió legelső mondatában. Ebből Babits mintegy az irodalomtörténeti megközelítés hatályon kívül helyezését olvashatta ki; azt, hogy Lukács ki akarja vonni könyvét az irodalomtörténeti megítélés alól (s ezen talán némileg meg is botránkozott vagy egyenesen elrémült). Saját írásait Lukács láthatóan nem „irodalomtörténeti tanulmányokként” szeretne volna a megítélés mércéje elé állítani, s ezzel Babits semmiképpen sem érthetett egyet. „»Mi közöttünk, ugye nem lehet itt szempont, hogy ezek az írások mit érnek *mint irodalomtörténeti tanulmányok?*«” – hangzik Lukács Babits által előtérbe állított jellegzetes kérdése, míg Babits számára (a recenzió nagy részét figyelembe véve) a kérdés a következőképpen tevődik fel. Ha ezek az írások valamit is érnek, akkor a fő bírálati szempont mégis csak az kell, hogy legyen: „mit érnek *mint irodalomtörténeti tanulmányok?*”. Amint kicsit később elhangzik: „De a kritikus, aki nem követi Lukács módszerét, nem fog lemondani a *történeti* [kiemelés tőlem – e jelző itt hozzátvetőleg a Heidegger és Gadamer által megbírált pejoratív értelemben értelemben szerepel] magyarázatról sem”.²⁰ Nem mintha Babits írásából – recenziója kezdetén, s látszat szerint

²⁰ Nyugat 1910/21., 1564. Gadamer vonatkozó megfontolásaiból lásd a következőket: „a történetileg megértett szövegtől a szó szoros értelmében elragad[juk] azt az igényét, hogy valami igazat mondjon” (Hans-georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 215.). „A történész úgy viszonyul a szöveghez, mint a vizsgálóbíró a kihallgatott tanúhoz”; „elvileg képtelen arra, hogy a szöveg címzettjének tekintse magát”. (Uo., 238., 236.) „[...] a megértő úgyszólván kivonja magát a megértés szituációjából. Ő maga elérhetetlen.” (Uo., 215.). Babits e kritikát visszaigazolja azáltal, hogy azt veti Lukács szemére: „És az író maga, akiről [Lukács] szól, mindig sokkal kevésbé fontos előtte, mint a saját gondolatai, melyek talán azon író műveinek emlékével asszociálódtak lelkében.” (Uo., 1563.; lásd ugyanezt kicsit később

legalábbis – hiányoznék a hermeneutikai jóindulatból fakadó hajlandóság vagy törekvés, hogy Lukács kötetét saját igényei fényében vizsgálja. „Az első kísérlet *Levél a Kísérletről* – írja, – és a *jóhiszemű* kritikus itt fogja keresni a szempontot, melyből a *kísérletező* művét tekintetni kívánja” [második kiemelés tőlem]. Nem mellékes az sem, hogy e nyitó esszét Babits egyúttal „a kötet [...] talán legérdekesebb darabjának” tartja. Ezután következik a „kísérlet”, illetve „kritika” lukácsi felfogásának – rövidre fogott, így nem túl alapos, ám nem is inkorrekt – összefoglaló jellemzése, majd az ítélet: „Ha ezeket a szempontokat (melyeken érezhető Kassner hatása, akiről az egyik tanulmány szól) alkalmazzuk Lukács kritikáira, azok önnön mértéküket nem fogják megütni.”²¹ Ezzel a recenzens, úgy tűnik,

Uo., 1564.: „mindenben önnön gondolatainak szimbólumát látja”). Hogy Lukács ebben a tekintetben (is) bírálható, az vitán felül áll. Lényegesebb az elvi kérdés: a szemrehányás ugyanis abból a feltevésből indul ki, hogy lehetséges (és persze kívánatos) a saját gondolatok és az olvasott múltbeli szerző gondolatainak egymástól való éles elválasztása, és hogy az irodalomtörténet feladata – ebből következő önértelmezése szerint – a lehetőleg objektív történeti megismerésben áll. Ebből a horizontból persze Lukács törekvése, aki saját gondolatait elemzett szerzői gondolataitól nem választja el élesen, sőt inkább – hermeneutikai szemszögből nézve talán túlzóan is – egybeolvasztja őket (számára épp ez a „kritikus”, illetve a „platonikus” egyik fontos jellemzője), eleve elmarasztalás tárgya. Érdekes ugyanakkor, hogy – amint azt Lukács más összefüggésben később szövé teszi – miközben Babitsnak az irodalomtörténetről, ill. a „történeti magyarázatról” ilyenformán nagyon is vannak – éspedig meglehetősen határozott – elképzelései, a történelem és a történeti megismerés dimenzióját tematizáló német filozófia iránt messzemenően érzéketlen. Tudományfogalma (amibe itt beleilleszkedik az irodalomtörténetről mint tudományról vallott felfogás) Bergsonra és a francia tradícióra orientálódik, amelynek a számára a tudomány mintaképe az objektív természettudomány. Mint Lukács később írja: „Bergson alkalmazása történelmi és értékelő tudományokban mindig egy kissé aggályos. Bergsonnak nincsen történetfilozófiai kultúrája, polémiája kizárólag a természettudomány ismeretesszöveit érinti, és ezért sem az, amit lerombol, sem az, amit építeni akar, nem alkalmazható máshol, mint a természettudományok metodikájában. Így nekem az Ön cikkei olvasásakor feltűnt, hogy Ön azokat a fogalmi nehézségeket, melyek felmerülnek, ha az örök formák fejlődési lehetőségeiről van szó, a legnagyobb virtuozitással elkerülte – de megoldani nem oldotta meg. Így nem is lehet. A természettudomány szükségszerűen tagadja a szubsztanciát (a newtonista Kant is így tett a transzcendentális dialektikában), és mivel Bergson nem ismer más fogalmiságot, mint a »science«-ét, ezt elvetve, minden állandóságot, minden örök formát el kell vetnie [...] meg kellene találni – amit bergsoni alapon állva nem lehet – az »örök« formának egy olyan értelmezését, mely lehetővé teszi, hogy a forma örökkévaló és ebben az értelemben változatlan szubsztanciájának feladása nélkül részt vehessen, sőt részt kelljen vennie a történelmi processus folyamatában”. (LUKÁCS György, *Egy pár szó a dráma formájáról Babits Mihálynak*, Nyugat 1913/4.) A történetiség radikális felfogása nyithatja meg az utat annak megértése felé – hangzik Lukácsnak a hermeneutika irányában tájékozódó némely észrevétele –, hogy „minden időnek más görögök kellene, és más középkor, és más reneszánsz”, ill. hogy „nem igaz [...], mintha az igazi Goethével mérném össze a Grimm, a Dilthey, a Schlegel Goethéjét”. (LUKÁCS György, *Levél a „Kísérlet”-ről* = Uő., *Ifjúkori művek*, szerk., jegyz. TIMÁR Árpád, Magvető, Budapest, 1977, 317., 316.)

²¹ Nyugat 1910/21., 1563. A Kassner-utalást Lukács visszaigazolja: lásd LUKÁCS, *Levél a „Kísérlet”-ről*, 315. Lásd még Uő.: *Rudolf Kassner* = Uő., *Ifjúkori művek*, 145.: „Két embertípus vonul végig az ő írásain, a művészetben élő emberek két típusa: az alkotó művész és a kritikus”.

teljes mértékben eleget tett az immanens kritika, avagy a hermeneutikai jóindulat által támasztott követelményeknek.

Babits ítéletének szépséghibája azonban, hogy ez a megítélés – szinte szó szerint – megtalálható magában a recenzált kötetben is, ráadásul épp a Babits által kiemelt nyitó esszében, annak is rögtön az első bekezdésében. „Az apológiáját írom tehát itt [...] az írásaimnak – olvasható – és ezzel együtt bírálatukat is; azt, hogy miben maradnak el attól, aminek elérése vagy megközelítése felé megindultak, azt, hogy miért rosszak az én értelmemben, az én mértékemmel mérve ezek az írások”.²² Hogy írásai önnön mértéküket nem ütik meg, nem csupán ismert volt tehát Lukács számára, de kötete épp ebből a beismerésből indul ki.²³ Babits e megítélést itt egyszerűen átveszi, megismétli, de nem problematizálja (magáról az átvételről pedig nem ejt szót). Nem arról van szó, mintha előzetes önkritikája révén egy szerző mintegy mentesíthetné magát kritikusi utólagos ítéletalkotása alól, vagy hogy ezzel megvonná másoktól a jogot, hogy művét kritikában – alkalmasint megsemmisítő kritikában – részesítsék. Miközben egy szerzőnek teljes mértékben joga van saját művéhez kritikailag viszonyulni, e jogot aligha méltányos vagy jogosult másoktól megvonni és saját művének megítélésében ilyenformán önmagának mértékadó szerepet tulajdonítani. A kritikus a maga részéről pedig egyetérthet a szerző önkritikájával vagy nem – ám mindenképpen illenék valamilyen formában fölfigyelnie s kitérnie rá.²⁴

Lukács művének hiányosságát a következőkben Babits úgy explicálja, hogy fölerősít egy, az indító esszében kétségkívül benne rejlő, ám egyfelől nem túl domináns, másfelől semmiképpen sem a mű erősségeihez, avagy sajátlagosan rá

²² LUKÁCS, *Levél a „Kísérlet”-ről*, 304.

²³ Erre Babitsnak írott válaszcikke elején Lukács hangsúllyal utal is: „Azt írtam könyvem első lapján: A bevezetés megmondja, hogy miért rosszak, az én mértékemmel nézve, ezek az írások”. (LUKÁCS György, *Arról a bizonyos homályosságról* = Uő., *Ifjúkori művek*, 779.)

²⁴ Természetesen egy szerzői önkritika íródhat azzal a szándékkal is, hogy minden külső kritikát előzetesen elhárítson, neutralizáljon, vagy legalábbis mérsékeljen, a szerzőnek bizonyos fokú előzetes felmentést adjon műve kritikusok által esetlegesen megállapított gyengeségeire (mondván, lám, ő is tudatában volt ezeknek). Egy ilyen gesztus – illetve annak vélelmezése – az ezoterizmus vádját erősítheti, Babitsnak tehát adott esetben talán kapóra jönne, ám nem él vele. A kérdésnek még további elágazásai lehetségesek, ezek részletezése azonban meghaladja a jelen kereteket. Érdemes mindazonáltal megemlíteni: az „önnön mértéknek”, illetve az „önnön mérték el nem érésének” az értelmezése ilyen esetekben korántsem másodrendű feladat. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy szerző és kritikus elbeszélnek egymás mellett. Hogy Lukács pontosan mire gondol, amikor azt írja, írásai „elmaradnak attól, aminek elérése vagy megközelítése felé megindultak”, „az ő értelmében”, „a ő mértékével mérve” „rosszak”, annak közelebbi rekonstrukciója korántsem volna egyszerű feladat. Babits – amint erre mindjárt kitérek – ad itt egyfajta markáns értelmezést, s ennek alátámasztására lehetséges Lukács szövegében helyeket is találni; ám mégsem állítható egyértelműen, hogy ez volna az a mód, ahogy saját írásaival szembeni fenntartásait maga Lukács érti.

jellemző, megkülönböztethető jegyeihez számítható mozzanatot. Ez utóbbi a tudomány–művészet megkülönböztetés. Babitsnak bizonyára igaza van, ám fogalmazásmódja túlzó és egyoldalú, amikor azt írja, Lukács „élesen megkülönbözteti az általa úgynevezett művészi kritikát az elavulható tudományos kritikától”.²⁵ E megkülönböztetés kétségkívül megtalálható az indító esszében, noha ez utóbbi sokszólamú kórusában csupán egy dallam – s még csak nem is a legerősebb – a sok közül. A fő megkülönböztetés, amit Babits is valamiféleképpen hajlik akceptálni (lásd például az ilyen kifejezéseket: „szépen magyarázza meg”, „szellemesen”), a költő és esszéista (kritikus, platonikus) között megvont különbségtétel. Mivel a „tudományos kritikával” mindkettő szemben áll – hiszen Lukács a kritikát is művészetként, azaz a művészet egyik formájaként érti –, így egy a művészen *belüli* megkülönböztetéssel van dolgunk. Lukács figyelme ez utóbbira összpontosít, mindkettőnek a tudománytól való elválasztása pedig másodlagos szempont itt számára. Babits viszont a maga nézőpontjából érthetően emeli ki és állítja előtérbe ezt a Lukácsnál alárendelt szerepet játszó szempontot. Szemléletmódja ugyanis jóval kevésbé antipozitívista, mint Lukácsé. Babits egy vitalista-biológisztikus színezetű pozitívista életfilozófia horizontja felől jóval több megértést és érdeklődést tanúsít a tudomány iránt, mint a metafizika irányában tájékozódó Lukács. A művészet és tudomány között megvont „éles megkülönböztetés”, amelyet Babits Lukácsnak tulajdonít, inkább őrá magára jellemző, amint az meglehetősen egyértelműséggel kiviláglik abból, ahogy a következő sorokban Lukács-kritikájának egyik fontos mondatát artikulálja. Ez a kritika ugyanis a lukácsi esszéket kétfajta szempontból marasztalja el – miközben e kettőt egymástól „élesen megkülönbözteti” –: „tudományos” és „művészi” szempontból.²⁶

A recenzió kulcsmondatainak egyikéről van szó, melyet ezért érdemes lesz részletesen is idéznünk: „Lukács arcképei sokkal elmosódottabbak, sokkal absztraktabbak, légiesebbek, szubjektívebbek és mellékesebbek, hogysem a *tudományos lelkiismeret*, és *másodszor* sokkal formátlanabbak, áradozóbbak, bonyodalmasabbak, homályosabbak, komponátlanabbak és stílustalanabbak, hogysem az *igazi művészet* láthatnók bennük.” A „tudományos lelkiismeretnek” és az „igazi művé-

²⁵ Hasonlóan túlzó a „szépen levezeti” megfogalmazás is, hogy ti. Lukács „szépen levezeti és saját gondolataiból önként következőnek vallja azt az igazságot, hogy a legnagyobb művészi kritikások mindig egyúttal kitűnő tudományos kritikusok is”. Valójában nem annyira „levezetésről” van szó – vagy arról, hogy a mondott igazság Lukács „saját gondolataiból önként következne” –, mint egyszerű deklarációról vagy kíváncsól (lásd LUKÁCS, *Ifjúkori művek*, 318.: „[...] éppen a kísérlet-forma legnagyobb emberei mondhatnak le legkevésbé arról, hogy tudomány is legyen – ha érinti a tudomány köreit – életvíziójuk”; lásd még *Uo.*, 306.).

²⁶ *Uo.*, 1564. (Kiemelések tőlem.)

szetnek” a szempontjai láthatóan élesen elkülönülnek itt egymástól. Az „absztrakt”, „légies” stb. ellentéte volna nyilván az, ami tudományos, míg a „formátlan”, „áradozó” stb. ellentéte az, ami művészi követelményeknek eleget tesz. E kritériumnak a megítélés mércéjévé való megtétele alighanem túllép immár Lukács önértelmezésén, mindenképpen kérdéses azonban, hogy a megítélés Babits által érvényesített ezen szempontja mennyire releváns vagy termékeny Lukács kötetével (és nem csupán vele) szemben. *A lélek és a formák* (vagy bármely egyéb esszé-kötet) megítélését aligha termékeny egymástól élesen elválasztott „tudományos”, illetve „művészi” szempontok szerint artikulálni. Olyan szempontok szerint továbbá, ahol is e kettő meghatározott – és a megvitatás alól kivont – előzetes megértése szolgál hallgatólagosan a megítélés alapjául. Innen tekintve mindegy azután, hogy a Babits által felsorolt jelzőket osztjuk-e vagy nem, illetve melyiket hova soroljuk: hogy pl. a „légies” vagy a „szubjektív” a *tudományos* szempont megítélésének mérlegére téve számít-e negatívumnak, míg az „áradozó” vagy a „bonyodalmas” *művészi* szempontból ítéltető-e hiányosságnak. Lényeges, hogy a költő eleve tudni véli, miben áll a tudományos megközelítés specifikuma, hiszen a művészi ábrázolás jellemzése a tőle való megkülönböztetésben-elhatárolásban nyer kontúrokat. Miközben látszólag Lukács önértelmezését, azaz önkritikáját, önkritikájának deklarált mércéjét követi – annak az explikációnak a végpontjáról van szó, amely abból indult ki, hogy Lukács esszéi „önnön mértéküket nem ütik meg” –, ezzel a művelettel Lukács mércéit Babits hallgatólagosan átértelmezte, a sajátjaihoz igazította-hajlította; ezzel egyúttal visszaperli annak a megítélésnek a jogosultságát, amelyet Lukács kezdetben idézett kérdése veszélyeztetni látszott, s mintegy hatályon kívül helyezett: „Mi közöttünk, ugye nem lehet itt szempont, hogy ezek az írások mit érnek *mint irodalomtörténeti tanulmányok?*” A következőkben a lukácsi esszéket Babits éppen hogy „*mint irodalomtörténeti tanulmányokat*” fogja megítélni. A „jóhiszemű kritikus”, aki magából a műből véli kiolvasni a mű megítélésének szempontját, ez utóbbi értelmező rekonstrukciójában végül is saját szempontját juttatta érvényre („a kritikus, aki nem követi Lukács módszerét, nem fog lemondani a történeti magyarázatról sem” – hangzik, ahol is a közbevetett alárendelt mondat mégiscsak beismeri az elhatárolódás tényét). Az „önnön mérték” – amelyet Lukács esszéi nem ütnek meg – végül is Babits mértéke lett.

A félreértések elkerülése végett érdemes itt egy megjegyzést közbeiktatnunk. Az eddigiekben csupán Babits recenziójáról esett szó, Lukács esszé-kötete – sem meritumai, sem hiányosságai tekintetében – szóba sem került. Nem arról van tehát szó, hogy Lukács e kötetét ne lehetne számos szempontból bírálni; az irodalomban nem is hiányoznak a különféle kritikai megközelítések. Inkább arról, hogy Babits – kiindulópontja felől, avagy az első bekezdésben vélelmezett

ezoterizmustól való elhatárolódás törekvésétől motiválva – nem találja meg a jó érveket. *A lélek és a formák*at lehet érdemben bírálni, az ő megítélése azonban, úgy tűnik, nem jut el ebbe a dimenzióba, lévén neki a dolog – amint mindjárt említendő és némileg kommentálandó fő kritikai észrevétele hangzik – eleve „ellenszenves”. A recenzióban elhangzanak ugyan pozitív, dicsérő–elismerő jelzők is, ezek azonban (a második bekezdésben) vagy negatív ítéleteket készítenek elő – s ily módon ellentétükbe csapnak át –, vagy (a negyedik bekezdésben) jobbára súlytalannak, protokollárisnak tűnnek; indokolatlanok, kifejtetlenek maradnak.

Babits recenziójának következő (negyedik) bekezdését illetően, mely a legtöbb elismerő jelzőt tartalmazza, néhány rövid megjegyzésre szorítkozom. „Mindazonáltal ez a könyv határozottan értékes könyv; de egy teljességgel harmadik szempontból” – hangzik az első mondat. Ez a harmadik szempont a filozófiai, míg az első kettő nyilván a tudományos, illetve a művészi. Háttérben marad, hogy e diszciplináris elrendezés, ez a hármas megkülönböztetés (tudomány, művészet, filozófia) és mindenkor artikulációjuk milyen filozófiai horizontba illeszkedik, s mint meghatározott filozófiai álláspont, maga is nyilván más filozófiai nézetek konkurense lehet. Az érvényesített hármas megkülönböztetés mint filozófiai megkülönböztetés önmagát mint olyat nem teszi hozzáférhetővé, nem artikulálja, eleve kivonja a reflexió alól. Ebből a szempontból viszont Babits nem fukarkodik az elismerő jelzőkkel: „e gondolatok érdekesek, mélyesek, szubtilisek, sokszor igazak és rendkívül egységesek, világnézetszerűek. Finom és előkelő lélek gondolatai finom és előkelő lelkek számára.”²⁷ „Tudományos” és „művészi” szempontból – továbbá a következőkben érvényesített „történeti”, azaz „irodalomtörténeti” megítélés nézőpontjából – a recenzens túlnyomórészt erősen kritikai fenntartásokat fogalmaz meg, „filozófiailag” azonban „nagylelkűbb”, és módot talál az elismerésre – kompetenciája ilyenformán az utóbbi területre is kiterjed.²⁸

²⁷ Főképp az utóbbi kifejezések persze inkább Babits saját értékvilágának kifejezői, melyekhez kevésbé látszik illeszkedni a fiatal Lukács ama jellegzetes reménysége, „hogy barbárok jönnek, és durva kezekkel tépnek szét minden túlfinomodottságot” (LUKÁCS György, *Esztétikai kultúra* = Uő., *Ifjúkori művek*, 428.).

²⁸ 1910. nov. 28-i levelében ezt írja Babits Lukácsnak: „az Ön által felvetett kérdés annyira mély és annyira általános filozófiai kérdés, hogy nézetem szerint nem ily irodalmi vitába való. [...] én ismerem és elismerek egy másik filozófiát is, amelyre az Ön leírása nem illik rá; [...] hogy [ezt] *igazi filozófiának* elfogadjuk-e, ez azt hiszem csak a név dolga”. (*Levelek Lukács Györgyhez*, s. a. r. FEKETE Éva, It 1974/3., 611. sk.) Ezek a sorok arra utalnak, hogy Babitsnak filozófiai jellegű kritikai észrevételei is lehettek. Sajnálatos, hogy ezeket nem artikulálta, s hogy a vitát eleve egy „irodalmi vita” – a tárgynak bevallottan nem teljességgel megfelelő – keretei közé szorította. Vajon mi késztette erre az önkorlátozásra? Hiszen *A lélek és a formák* nagyon is tárgyalható filozófiai műként, s úgy tűnik, Babitsnak lettek is volna filozófiai reflexiói. Érdemes még megemlítenünk, hogy Babits a levélben megfogalmazotthoz hasonló jellegű megjegyzést tett Lukács

A „történeti” megítélés nézőpontjából hangzanak el (az ötödik bekezdésben, és részben a hatodikban) Babits legsúlyosabb kifogásai. A kritika célja, illetve a megismerést vezérlő érdekeltség egyfajta kultúrmorfológiai „beazonosításként” jelenik meg: „Meg kell tehát mondanom, hogy ezek a gondolatok a legteljesebb mértékben németek.” „Ez a műveltség tipikusan német, vagy inkább bécsi; a bécsi esztéták műveltsége, akikről egy helyt ír is. Az írók, akikről értekeznek, vagy akiket mellékesen említ, régiek és újak, mind bécsi vagy Bécsben ma divatos írók. Csak Laurence Sterne, a pajkos XVIII. századi angol, nem értem hogy került e társaságba.”²⁹ Babits nem mondja ki, de hallgatólagosan odaérti: ha német, akkor

válaszcikkéhez fűzött jegyzetében: „A dolog itt annyira elmélyült, annyira a legáltalánosabb kérdésekre ment vissza, hogy annak megvitatása egyáltalán nem tartozhatik pusztán irodalmi fórum elé. A kérdés az lesz: mi az igazi filozófia és mily filozófiát lehet az irodalmi jelenségekre természetesen »alkalmazni?». A Nyugat itt – sajnálatos módon – „pusztán irodalmi fórumként” jelenik meg. Olyan „fórum”, amely előtt Babits a kérdést megvitatta volna, úgy tűnik, nem állt rendelkezésre.

²⁹ Nyugat 1910/21., 1564. Tényszerűen is vitatható a „bécsi” megjelölés, s erre Lukács nem mulasztotta el levélben is föl hívni Babits figyelmét. „Ön Bécsbe helyezte engem, pedig sem azok, akiket tárgyalok (Storm holsteini, Novalis szász, George rajnavidéki, Kierkegaardról és Sterneről nem is szólva) nem bécsiek, de még Kassner vagy Beer-Hofmann, akik Bécsben születtek, sem »divatosak« ma Bécsben, mint Ön írta (Beer-Hofmann egyetlen drámáját egy bécsi színház sem adta elő; berlini színészek játszották ott egyszer vendégjátékként)”. (Lukács György levelei Babitshoz, s. a. r. GÁL István, It 1974/3., 597.) Némileg tompítva azután megismétlődik ez a megfontolás a Nyugatban megjelent cikkben: „Bécsi (azaz hogy bécsi volna, ha volna egyáltalában bécsi filozófiai kultúra) – esztétikai rokon- vagy ellenszenv szempontjából bírni egy módszert. Bécsibb mindenestre a rajnavidéki Georgénál (akinek Béccsel való egyetlen összefüggése az, hogy egy kitűnő újságírónk egyszer megtette bécsinek), a holsteini Stormnál, a szász Novalisnál és a dán Kierkegaardnál. De bécsibb még a bécsi Kassnernél és Beer-Hofmannnál is, akiknek csak földrajzi szülőföldjük Bécs, de akiknek értői és olvasói éppen úgy nem Bécsben, hanem északi és nyugati Németországban vannak, mint az előbb említetteké”. (LUKÁCS, *Arról a bizonyos homályosságról*, 780.; lásd hasonlóképpen Uő., *Kiknek nem kell és miért a Balázs Béla költészete* = Uő., *Ifjúkori művek*, 700.) A bécsi megjelölést Babits ugyancsak Lukács kötetéből magából meríthette (erre lakonikusan utal is), ám kissé pontatlan formában. Beer-Hofmann novelláiról írja itt Lukács: „A bécsi aestheták világa ez: a mindent kiélvezésnek és semmit megtartani tudásnak, a valóság és álmok összeolvadásának, az életre ráerőszakolt álmok erőszakos elmúlásának világa; a Schnitzler és a Hofmansthal birodalma”. (LUKÁCS, *Ifjúkori művek*, 205.) Az utóbbi kettő mármint nem tárgya *A lélek és a formák* egyik esszéjének sem, és Lukács külön is megjegyzi: „Beer-Hofmann mégsem »tartozik« közéjük”, ti. a bécsi esztéták közé. (Uő.) Lukács állítását úgy érthetjük, hogy Beer-Hofmann novelláinak világa annyiban „a bécsi aestheták világa”, hogy kívülről szemléli és kíméletlenül leleplezi azt. Erről a világról írja egy helyen Lukács: „a játék folytatása már csak [...] a belső összetörtség fuldokló zokogását akarja leplezni”. (Uő., 206.) Tekintve, hogy Babits költészetéről írott egyik korábbi tanulmányában számos pozitív jelző mellett bírálatként feltűnően hasonló megfogalmazásokkal találkozni – „szégyenlős fájdalom”, „mindent eltakaró maszk”, „szemérmes fájdalom”, „fájdalmasan kiégett nihilizmus” (LUKÁCS György, *Új magyar líra*, Huszadik Század 1909/10., 286–292., lásd Uő., *Ifjúkori művek*, 259. sk.) –, Babitsnak (amennyiben találva érezte magát) oka lehetett e rá is vonatkoztatható jellemzést azáltal elhárítani magától, hogy vele elmarasztaló módon épp Lukácsot

rossz. Ez így – hogy német kifejezést használjunk – egyfajta *Machtspruch*. A beazonosítás egyúttal – ha nem is megbélyegzés, azt talán túlzás volna állítani, de mindenesetre – elmarasztalás, és pedig dogmatikus, mivel nem követi indoklás. A német kultúrára vonatkozó saját megítélését – német szóval: hozzáállását a németes kultúrához –, ha jól látom, *expressis verbis* Babits csupán egy alkalommal – nem kifejti, hanem csupán lakonikusan – *tudatja* az olvasóval, imígyen: Lukács „ragaszkodik ahhoz a modern, kissé affektált német terminológiához, amely iránt mi – bevalljuk – leküzdhetetlen ellenszenvvel vagyunk.” De miért vagyunk ellenszenvvel? Erre nézve nem hangzik el további indoklás, így a kritikusnak ez a vallomása súlyosan autoriter gesztus vagy megnyilatkozás. Nem arról van szó, hogy ne lehetne alkalmasint bevallani, az ember valami iránt rokon- vagy ellenszenvvel viseltetik – a „leküzdhetetlen ellenszenvvel” szemben persze alighanem *finomabb* és *előkelőbb* volna mondjuk némi stilisztikai visszafogottsággal „súlyos kifogásokról” vagy „erős fenntartásokról” beszélni –, ám mindenképp illendő volna ilyenkor némi indoklást csatolni hozzá. A „súlyos kifogások” vagy az „erős fenntartások” persze sokkal inkább igényelnék a magyarázó kifejtést, mint a „leküzdhetetlen ellenszenv”. Utóbbiról inkább hihető, hogy ellenáll a fogalmi kifejtésnek, és nem is illendő – egyenesen illetlen dolog volna – okai iránt tudakozódni. Végbevitelének performatív vehemenciája és nyíltan vállalt önkényes-sége különben is úgyszólván elnémít, az ember torkára forrasztja a szót.³⁰

Babits tehát bővebben nem artikulálja a kultúrmorfológiai „beazonosítás-hoz” kapcsolódó ellenszenvét,³¹ egyedül a homályosság miatti visszatérő panasz

írta le (Lukács világa vagy a bécsi esztéták világa, voltaképpen egyre megy, mindkettő idegen tőle). Ha e meglátás helyes, akkor némileg magyarázhatja Babitsnak a következőkben említés-re kerülő „leküzdhetetlen ellenszenvét” is.

³⁰ Ezen ellenszenv valamifajta okát – s ezáltal a két alkotó közti filozófiai-világnézeti véleménykülönbségek jó részét is – nem volna reménytelen Babits és Lukács egyéb írásai (főként Lukácsnak a francia kultúra jellegéről és az esztétikai kultúráról, Babitsnak pedig elsősorban Bergson filozófiájáról írt tanulmányai) alapján közvetve – legalábbis részben – rekonstruálni, ez azonban messze meghaladja jelen írás kereteit. Lényeges, hogy Babits e helyen nemcsak nem nyújt indoklást, de megítélését nem kíséri semmiféle tompító jellegű utalás sem, mely a kifejtés hiányát legalább jelezné, kilátásba helyezné, vagy más írására hivatkozna, pl. ekképp: Lukács „ragaszkodik ahhoz a modern, kissé affektált német terminológiához, amely iránt mi – *amint azt másutt kifejtettük (kifejteni szándékozunk)* – leküzdhetetlen ellenszenvvel vagyunk.” Sőt a *bevalljuk* közbevetés a – most első ízben elhangzó – vallomás erejével hat, hangvétele szándékoltan szubjektív és autoriter. Lásd még az előző jegyzet végét.

³¹ Ha eltekintünk attól, hogy a *német* vagy a *bécsi* jelző a lukácsi esszékötetre nézve mennyire találó jellemzés, maga a kultúrmorfológiai „beazonosításra” irányuló törekvés vagy érdekltség – e szempontnak egy recenzió során kiemelt formában való érvényesítése – manapság mindenesetre önmagában is kissé megütköztető, de legalábbis szokatlan benyomást alkalmas kelteni. E megközelítés azonban – bárhogy ítéljünk is ma felőle – a századelő európai kultúrájában meglehetősen elterjedt volt, s az első világháborúhoz vezető út egyik összetevőjének tekinthető.

jelenthet némi fogódzót (a szó négyszer fordul elő), s aligha véletlen, hogy válasszat Lukács épp erre hegyezte ki. Ez a homályosság miatti panasz azonban közelebbi szemügyrevételkor fölöttébb elnagyolt, elmosódott – úgy is mondhatnám: homályos, és szerfölött megkönnyíti Lukács számára a válaszádat. „Majdnem idegesen fél attól, hogy valahol is nevén nevezze a gyermeket”, hangzik jószerivel a legkomolyabb érv. Babits azt a benyomást kelti ezzel, mintha olyan könnyű is volna „nevén nevezni a gyermeket”, holott éppen a költőnek illenék tudnia – s persze nagyon is tudja, csak hirtelen mintha valami furcsa felejtés lenne úrrá rajta –, hogy a megfelelő szó vagy nyelv megtalálásán múlik itt minden, s hogy az milyen nehéz és gyötrelmes feladat – mindenesetre nem szűkíthető a karakán

A Lukácsal baráti kapcsolatokat ápoló Max Weber pl. *A tudomány mint hivatás* című nagy hatású előadásában – melyben Lukács neve is elhangzik – a következő jellegzetes (mai szemmel nézve ugyancsak mehökkentő) állítást fogalmazta meg: „Nem tudom, hogyan akar valaki tudományosan dönteni a francia és a német kultúra között”. (MAX WEBER, *A tudomány és a politika mint hivatás*, ford. GLAVINA Zsuzsa, Kossuth, Budapest, 1995, 38.) A lényeges itt nem az, hogy a német vagy a francia kultúra mellett döntünk, vagy hogy Webernek igazat adunk-e abban: a kérdést nem lehet eldönteni. Mai szemmel nézve inkább maga a kérdés megütöztető: nem kézenfekvő, miért kellene itt dönteni (s valójában mi mellett is döntenénk, amikor döntünk, továbbá – ami Weber okfejtésében már egyáltalán nem tűnik fel –, hogy a döntés meghozatalának megfelelő módja-e a háború, s hogy végül ha egy háborúban valamit eldől, akkor az épp a szemben álló felek kultúrájának „értéke-e”). Weber megfogalmazása számunkra azért fontos, mert azt mutatja: maga e kérdés, mint a kort foglalkoztató tudományos kérdés eleven és – ilyenformán bizonyos mértékig – legitim volt. Az első világháborút (szemben a másodikkal) a jelentős értelmiségiek többsége kulturális értelemben (is) értette, kultúrák közötti harcként. Ha Sartre később úgy vélte, „az 1914-es első világháború nem »Descartes kontra Kant« volt, ahogyan Chevalier nevezte”, akkor ez azt mutatja, hogy a dolgot mindenesetre így is lehetett – francia oldalról is – felfogni (Jean-Paul SARTRE, *Materializmus és forradalom* = Uő., *A szabadságról*, Kossuth, Budapest, 1992, 114.); s mértékadó tudósok egy része Nyugat-Európa különböző országaiban, Németországban és Franciaországban egyaránt, csakugyan így fogta fel. A témakör „1914 eszméi” megnevezéssel ismert, és a széleskörű irodalomból csak Ernst Troeltschre utalok, aki német részről ezeket az eszméket mértékadóan képviselte és ilyen címmel tanulmányt is írt (lásd Ernst TROELTSCH, *Deutscher Geist und Westeuropa. Gesammelte kulturphilosophische Aufsätze und Reden*, Tübingen, 1925.; a kötet címéhez hasonlóan már az egyedi tanulmányok címei is jellegzetesek: *Die Ideen von 1914*, 31–58.; *Der metaphysische und religiöse Geist der deutschen Kultur*, 59–79.; *Die deutsche Idee von der Freiheit*, 108–133.; *Deutsche Bildung*, 169–210.; *Humanismus und Nationalismus in unserem Bildungswesen*, 211–246. stb.; német részről lásd még Paul NATORP, *Student und Weltanschauung*, Jena, 1918.; Georg SIMMEL, *Der Krieg und die geistigen Entscheidungen*, Duncker, München–Leipzig, 1917., itt elsősorban: *Deutschlands innere Wandlung, Die Dialektik des deutschen Geistes, Die Krisis der Kultur, Die Idee Europa*). 1914 eszméiről jó áttekintést ad Julian Young Heidegger, *Philosophy, Nazism* című könyvében. (Cambridge UP, Cambridge, 1997, 13. skk.) Lásd ugyan-csak Christian NOTTMEIER, *Adolf von Harnack und die deutsche Politik 1890–1930. Eine biographische Studie zum Verhältnis von Protestantismus, Wissenschaft und Politik*, Mohr, Tübingen, 2004. (*Beiträge zur historischen Theologie*, 124.), különösen a *Der Krieg als Kulturkrieg* című fejezetet (388. skk.), melynek elején a szerző megállapítja: „A »szellemek mozgósítása« nem sajátágosan német, hanem – persze eltérő intenzitással – európai jelenség volt”.

kiállítás, vagy az őszinte nekiveselkedés kérdése. Hirtelen a tudománypozitivisták szólal itt meg, aki a nyelv instrumentalista felfogása felől kéri számon: tessék „nevén nevezni a gyermeket”.³² Mondjuk azt, hogy írók és költők végtelenül túlbonyolítják a dolgot különféle szóvirágokkal, ahelyett, hogy egyszerűen „nevén neveznék a gyermeket”? A költők nem utolsósorban a „szerelemről”, az „életéről”, a „halálról” beszélnek – tán kissé bonyolultan ugyan. Tehetnék egyszerűbben is. A *Lear király* alapján véve a féltékenységről szól, a *Hamlet* a határozatlanságról – mármint ha „nevén nevezzük a gyermeket”. Költő vagy író volna-e még az, aki ennek a követelménynek eleget tesz? De mi is az, amit Lukács vonakodik nevén nevezni? Babits adós marad a válasszal. Ha a Beer-Hofmann-esszét nézzük, nem nehéz ennek megjelölése. A kezdő sorok így szólnak: „Valaki meghalt, mi történt akkor?” Ezután vagy húsz oldalon keresztül firtatja a szerző, „hogyan az egyik ember mit jelenthet a másik életében”.³³ Teheti ezt persze igen rosszul, színvonaltalanul is. Ám ami Babitsnak fontos: szerinte mindeközben makacsul elmulasztja nevén nevezni a gyermeket. A másik ember halála eszerint számára nem a „gyermek megnevezése”.

A „nevén nevezni a gyermeket” követelmény mögött egy olyan nyelvfelfogás látszik meghúzódni, amelyet a 20. században elsősorban a logikai pozitivizmus próbált érvényre juttatni. Egy jelentőségében aligha lebecsülhető irányzat – írta Gadamer – „a kijelentést oly egzaktul igyekezett átalakítani, hogy képes legyen a gondolt értelmet egyértelműen kimondani”; ezen irányzat szerint „a filozófiának olyan jelrendszert kell kidolgoznia, amely nem függ a természetes nyelvek sokértelműségétől”.³⁴ Vajon egy ilyen – matematizáló – nyelvfelfogás képes volna-e az irodalom vagy a költészet nyelvének igazságot szolgáltatni?

A „nevén nevezni a gyermeket” idiomatikus kifejezés, ellentéte olyasmi, mint: „ötöl-hatol”, „hímez-hámoz”, „kerülgeti a forró kását”, „mellébeszél”, „köntörfalaz”, „kertel”. Kifejezésekben: „Mondd ki, ne ötölj-hatolj!”, „Minden

³² „Nyilvánvaló – írja Gadamer –, hogy egy olyan instrumentalista nyelvelmélet, amely a szót és a fogalmat kész állapotban rendelkezésre álló avagy elkészítendő eszköznek fogja fel, elhibázza a hermeneutikai jelenséget. [...] Az értelmező nem úgy használja a szavakat és a fogalmakat, mint a kézműves, aki a maga szerszámaival kézbe veszi vagy félrerakja. Sokkal inkább arra kell rádobbnunk, hogy minden megértést bensőleg átsző a fogalmiság, s ennek megfelelően el kell utasítanunk minden olyan elméletet, mely nem akarja elismerni szó és dolog benső egységét.” (GADAMER, *Igazság és módszer*, 282. [Uő., *Gesammelte Werke*, I., 407.]

³³ LUKÁCS, *Ifjúkori művek*, 203., 205.

³⁴ Hans-Georg GADAMER, *Was ist Wahrheit?* = Uő., *Gesammelte Werke*, II., 49.: „[...] eine sehr große, in ihrer Bedeutung gewiß nicht gering zu schätzende Bewegung in der heutigen Philosophie [...] glaubt, daß das ganze Geheimnis und die alleinige Aufgabe aller Philosophie darin bestehe, die Aussage so exakt zu gestalten, daß sie wirklich in der Lage ist, das Gemeinte eindeutig auszusagen. Die Philosophie habe ein Zeichensystem auszubilden, das nicht von der metaphorischen Vieldeutigkeit der natürlichen Sprachen abhängt”.

köntörfalazás/teketória/kertelés nélkül megmondom neki a véleményem”. Az *Értelmező Szótár* szerint „nevén nevezi a gyermeket: kertelés, szépítgetés nélkül megmond v. kimond valamit”.³⁵ A művészet nyelvének tehát Babits érvelése szerint nem kellene *szépítgetnie*. De mi lesz akkor az esztétikával, a *szépművészettel*, a *szépirodalommal*? Hová vezet ez az érv? S vajon „nevén nevezi-e a gyermeket” – minden szépítgetés nélkül – tudomány és művészet ama – határozottan és nem is rosszul „szépítgető” – megfogalmazása, melyet fentebb Babitstól idéztünk: „Az élet friss szőlejéből pompás bort sajtolunk és hasznos ecetet: azokat hordjuk e végérhetetlen, homályos pincékbe.”³⁶

Fenti megfontolásaimmal a világért sem akarom azt állítani, hogy Lukács esszégyűjteményének nyelve ne lenne bírálható, hogy ne hagyna számos kívánnivalót maga után – csak hogy az a helyzet, hogy – mint utaltam rá – Babits nem jól argumentál. Ellenvetései absztrakt általánosságban mozognak, csapongóak vagy ötletszerűek, nem végiggondoltak – időnként mesterkélt szembeállításokkal dolgozik³⁷ –, inkább őrá magára, erre az argumentációra érvényes az, hogy „idegesen fél” – mitől is? Talán attól, hogy a dolog közelébe kerüljön, s annak meritumába bocsátkozzék, ezért minden megítélése tisztes távoból történik, ezért is olyan elmosódó, olyan homályos. Távol marad, lévén neki a dolog eleve „ellen-szenves”: ez így érthető volna, az ellenszenves dolgoktól az ember távol tartja

³⁵ *A magyar nyelv értelmező szótára*, II., szerk. BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László, Akadémiai, Budapest, 1960, 1099.

³⁶ BABITS, *Tudomány és művészet*, 953–957.

³⁷ Ilyen mesterkélt szembeállítás pl. a következő: „Az értekezések tárgya: nem Rudolf Kassner, hanem a platonikus és a költő viszonya; nem Theodor Storm, hanem a polgárság és a l'art pour l'art viszonya [...]; nem Novalis, hanem a romantikus életfilozófia; nem Richard Beer-Hofmann, hanem a megértés és a formák [...]; nem Søren Kierkegaard, hanem (horribilis német terminológia!) a gesztus életértéke; nem Stefan George, hanem az impasszibilitás és messze intimség; nem Laurence Sterne, hanem a formák és a gazdaság viszonya. Az írók, akik az esszék címét adják, rögtön *elvont fogalmak és szimbólumok lesznek Lukács tolla alatt*.” (Kiemelés tőlem.) Itt is arról van szó, hogy lehet Lukácsot bírálni azért, mert Novalist a romantikus életfilozófia alá sorolta, vagy lehet vitatni az utóbbi terminus értelmességét, de ha egyszer az irodalomtörténet az irányzatok-korok fogalmával dolgozik, akkor be kell sorolni egyes szerzőket egyes irányzatok alá. Ezt lehet jól vagy rosszul végezni, s az eljárással szemben, ha jól látom, lényegében háromféle ellenvetést lehet tenni. 1) A megjelölt irányzatok vagy korszakok elhatárolását, megnevezését, felsorolását lehet vitatni (romantika, realizmus, modern, posztmodern stb.). 2) Lehet ezután vitatkozni arról, hogy az „x” irányzatra nézve „y” szerző a legtipikusabb-e vagy egyáltalán tipikus-e. 3) Elfogadva, hogy „x” irányzatra nézve „y” szerző tipikus, lehet azon a véleményen lenni, hogy maga az ábrázolás nem kielégítő, egyenesen csapnivaló. Ám az eljárást magát kifogással illetni megint csak absztrakt és elmosódott. Babits nem azt mondja, hogy a „romantikus életfilozófia” megjelölésnek nincs sok értelme, vagy hogy van ugyan értelme, de nem Novalis, hanem valaki más a jellemző képviselője, vagy hogy Novalis ugyan a „romantikus életfilozófia” (tipikus) képviselője, de Lukács ábrázolása ezt nem képes meggyőzően igazolni, vagy egyáltalán Novalisról nem képes jó ábrázolást nyújtani.

magát, nem merészkedik a közelükbe; de akkor miért ír kritikát, mit jelent itt a kritika?³⁸

Ha Babitscal szemben méltányosak próbálunk lenni s olyan elemzési szempontot keresünk, mely a „nevén nevezi a gyermeket” ellenvetést képes valamelyest plauzibilissé tenni, akkor érdekes módon épp Lukács egy Babitsra vonatkozó korábbi tanulmányában találunk ehhez elméleti fogódzót. A Huszadik Században 1909-ben *Új magyar líra* címmel megjelent tanulmányában Lukács a következőket írta: „Babits ritmusában, képhalmazásaiban van valami csodálatosan töretlen vehemencia, valami hihetetlenül erős nekirohanás a dolgoknak, a legszélsőbb, a legvadabb, a legfurcsább kifejezéseknek”.³⁹ Ez az alapvetően pozitív, dicsérő jellemzés alkalmas lehet arra, hogy Babitsnak Lukács „homályával” szembeni ellenérzéseire egyfajta magyarázattal szolgáljon. Az a habitus, melyre a „csodálatosan töretlen vehemencia” jellemző, az „erős nekirohanás a dolgoknak, a legszélsőbb, a legvadabb, a legfurcsább kifejezéseknek”, a maga módján érthetővé teheti és legitimálhatja a „nevén nevezni a gyermeket” követelményét, s vele együtt az idegenkedést attól, ami e követelménynek nem tesz eleget: nem rohan neki a dolgoknak (hanem úgyszólván csak kerülgeti őket), nem használ szélső, vad vagy furcsa kifejezéseket, inkább elmosódottakat stb. Ez a költői habitus a maga részéről teljességgel jogosultnak tűnik, saját nyelvhasználatát – és nyelvhasználati preferenciáit – kellőképpen igazolja; ami túlhajtottnak tűnik, az csupán ennek parttalan kiterjesztése mindenfajta költői-írói habitusra és nyelvhasználatra. Ha Babits „neki akar rohanni a dolgoknak, a legszélsőbb, a legvadabb, a legfurcsább kifejezéseknek”, ám tegye, tehesse; ám e követelményt minden írói-költői-esszéírói habitus és nyelvhasználat mércéjéül megtenni túlzónak tűnik.

Ha ezt az értelmezést elfogadjuk, melyre nem pusztán a hermeneutikai jóindulat ösztönözhet, de vélhetően a dolog lényegének és Babits intencióinak is inkább megfelel, akkor Babits ellenvetésével szemben csupán azzal a kifogással élhetünk, hogy egy adott és önmagában elfogadható költői-világnézeti-nyelvi habitust jogosulatlanul kiterjeszt, számára univerzális érvényességet követel meg, egyfajta hegemon pozíciót, melyhez a többinek igazodnia illik.⁴⁰

³⁸ A „Mitől is fél idegesen?” kérdésre – melyben a kérdő mondat alanya immár nem csupán Babits, de bizonyos értelemben az egész magyar költészet és kultúra – Lukács később a következő választ adja: a „ki-kitörő félelem” nem más, mint „a mélységtől való félelem”. A mélységre „való törekvés eleve is gyanús már [...]. Nem félelmet jelent-e egy ilyen mindig éber gyanú? Van-e oka a magyar léleknek félni a mélységtől, a tragédiától?” (LUKÁCS, *Kiknek nem kell és miért...*, 702., 706.)

³⁹ LUKÁCS, *Új magyar líra*, 286–292., lásd Uő., *Ifjúkori művek*, 259.

⁴⁰ Egy több szempontból másfajta, de irányultságában hasonló jellegű, épp az irodalom nyelvéről nehezen számot adni képes nyelvfelfogást fejt ki Babits a Bergsonról szóló tanulmányban: „De érthető, hogy az érzéskülönbségeket az okok különbségével fejezzük ki: hisz nyelvünk az értelem alkotása [és a költői nyelv? – F. M. I.] s így nem minőségek, hanem mennyiségek kifeje-

Egy mindig csak *félhomályban* látott tárgy – írja a fiatal Heidegger – csupán valamely *túlvilágításon való áthaladás* [im *Durchgang durch eine Überhellung*] révén lesz éppenséggel a maga *félhomályszerű* adottságában megragadható”.⁴¹ Heidegger tétele Babitscal szemben Lukács mellett – a lukácsi homály, félhomály mellett – látszik szólni; Heidegger szerint nagyon is létezhet valami olyan, mint „félhomály”, és „mindig csak félhomályban látott tárgy”. Ám amíg Heidegger tézise a lukácsi homály, homályosság legitimálására nagyon is alkalmas, addig az ezen metodológiai maxima által sugallt nyelvfelfogás felől viszont Lukács – a kivételzés esetenkénti tökéletlensége miatt – bírálhatóvá válik; a Babits által érvényesített követelményt ezzel szemben („nevezze nevén a gyermeket”) nemigen lehet rajta értelmesen számon kérni – szempontjából tökéletesen irreleváns.

zésére alkalmas: az érzést nem lehet kimondani” (BABITS, *Bergson filozófiája* – kiemelés tőlem); „az értelem a létért való küzdelem fegyvere” – hangzik kicsit később a naturalista-darwinista jellegű megállapítás. A Bergsonról szóló tanulmányban olvasható egy Bergson nyelvhasználatára vonatkozó megjegyzés is: „Anyag és élet tehát nemcsak különböző ritmusú, hanem ellenkező irányú mozgások. Minden úgy történik, mintha (ez Bergson gyakori frázisa) az anyag az életnek mintegy megszakadása, pillanatokra való szétesése volna”. (Kiemelés tőlem.) A „tout se passe comme si” kifejezés gyakori fölbukkanására jómagam korábban fölfigyeltem Sartre-nál (vö. Jean-Paul SARTRE, *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, kiad. Arlette ELKAÏM-SARTRE, Gallimard, Paris, 1998, pl. 669. skk.; a 671. lapon egymás után két mondatban is föltűnik; Sartre egyéb elméleti írásaiból lásd pl. a *Matérialisme et révolution* nyitó bekezdésének második mondatát: Les Temps Modernes 1946/9., 1537. (Újranyomva: Uő., *Situations*. III., Gallimard, Paris, 1949, 135. [Az írást tartalmazó angol nyelvű kötetben a francia kifejezés fordításaként „It is as though” szerepel; lásd Uő., *Literary and Philosophical Essays*, ford. Anette MICHELSON, Hutchinson, London, 1955, 185.] Magyarul: Sartre, *Materializmus és forradalom*, 47.) Nyitva hagynám a kérdést, vajon itt Bergson szóhasználatának Sartre-ra gyakorolt hatásáról lenne szó, vagy arról, hogy a „tout se passe comme si” kifejezést Sartre Bergson hatásától függetlenül használja, mint a francia nyelv, illetve értekező próza bizonyos kontextusokban használt idiomatikus kifejezését, melyet különböző szerzők saját nyelvi-szintaktikai preferenciáik függvényében persze eltérő gyakorisággal használhatnak. (Interneten hozzáférhető pl. Jacques Roques *Tout se passe comme si* címmel 2007. január 10-én Sceaux-ban tartott előadása; idézzük belőle a következő részt: „Cette aporie fondamentale qui porte sur l'appréhension du réel ne peut bien sûr pas être résolue et je dois m'en tenir là à la formulation d'un postulat : »il y a bien correspondance entre ce que je vois et ce qui est. Mes sens sont fiables« et ceci en supposant que je sois sain d'esprit, ce qui pour les mêmes raisons solipsistes ne peut être non plus garanti. Donc nous avons là un fondamental indépassable qui ne peut relever de l'ascience mais seulement, il faut bien le reconnaître, du »tout se passe comme si«, du »admettons que«, autrement dit de la croyance et de la foi.”

⁴¹ Lásd <http://www.emdrevue.com/blog/2007/07/07/106-tout-se-passe-comme-si>)
 41 Martin HEIDEGGER, *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Anzeige der hermeneutischen Situation*, s. a. r. H.-U. LESSING, Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften, 1989 [6], 252. (újabbán lásd *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Ausarbeitung für die Marburger und die Göttinger Philosophische Fakultät [1922]*, s. a. r. G. NEUMANN, Reclam, Stuttgart, 2002, 39. sk., továbbá GA, LXII., 372.). Magyarul: *Fenomenológiai Aristotelés-interpretációk. A hermeneutikai szituáció jelzése*, Existencia, 1996–1997 [6–7.], Supplementa, II., 26. sk. (Kiemelés tőlem.)

Babits, mint szó volt róla, nem találja meg a jó érveket, s recenziója különben is – amint az az eddigi elemzés fényében körvonalazódik, s amennyire képes vagyok megítélni – saját megszokott, magasra állított költői-filológusi-irodalom-történeti mércéjének színvonalának alatta marad.⁴² Ez súlyos megítélésnek tűnik,

⁴² Ezt az érvet Babits Lukáccsal szemben hozta fel – hogy ti. Lukács kritikái „azok önnön mértéküket nem ütik meg” –, s ha jól látom, a későbbiekben Lukács is – nem pontosan ugyanezekkel a szavakkal ugyan, de a dolog lényege szerint – hasonló jellegű kritikát fogalmaz meg Babits-csal szemben. Lásd LUKÁCS, *Kiknek nem kell és miért...*, 700. sk.: „Hogyan tévedhet egy ilyen nagy tudású és finoman lelkiismeretes író ilyen vaskosan, valahányszor német irodalomról vagy a német irodalomnak a miénkbe való esetleges hatásáról van szó?”. Ugyanitt Lukács a homályosság vádját is Babits ellen fordítja: „ha leszállunk a ködös általánosítás homályából (úgy látszik, a germán köd ragályos természetű) a konkrét stílusvizsgálat síkjára”, „a germán köd [...] mételeyezően hat filológusunk ítéletére”. (Uo., 700.) Jegyezzük még meg, hogy míg a német kultúrát, illetve filozófiát, metafizikát Babits a recenzióban (s másutt) a „ködös”, „homályos”, jelzőkkel illeti – s ilyen megítélések (joggal vagy jog nélkül) a német filozófia útját valóban végig kísérik –, addig Bergsonról írott tanulmányában ennek ellentmondva meglepő módon „német mechanikus világnézetéről beszél”, abban az értelemben ti., hogy Bergson „visszahatás a német mechanikus világnézet ellen”. (BABITS, *Bergson filozófiája*, 945.) Mármost kétségtelen – s az olasz Croce és a német Heidegger egyaránt emiatt panaszkodott –, hogy Németországban a 19. század második felében – egész Európához hasonlóan – egy sűrű és terméketlen pozitívizmus jutott uralomra (lásd Benedetto CROCE, *Logica come scienza del concetto puro*, Laterza, Bari, 1971, 322. [a német idealizmusra következő időszak „Németországban és egész Európában csekély filozófiát hozott”]; HEIDEGGER, GA, XX., 14.: „Gestalt eines öden und groben Materialismus”, továbbá pl. GA, III., 274. sk. Fűzzük hozzá, hogy Croce szerint Bergson fő érdeme éppen az, hogy olyasfajta eleveniséget vitt a francia filozófiába, amely mindig is hiányzott belőle [Uo., 326.]), ám hogy a maga fő képviselőit és mértékadó irányzatait tekintve (idealizmus, historicizmus stb.) a német filozófia az újkorban éppenséggel a – jórészt kartéziánus eredetű – mechanikus világnézettel szembeni ellenállást, ezen ellenállás fő áramát képviselte, meglehetősen nyilvánvaló. Schelling például, akinek a rá specifikusan jellemző – és ebben a tekintetben talán még tipikusan németnek is nevezhető – dinamikus-organikus természetfilozófiája az elejétől a végéig merő ellenállás az újkor (elsődlegesen kartéziánus ihletettséggű) mechanikus természetszemléletével szemben, azzal indítja szabadságtanulmányát, hogy a lehető legegységértelműbben elhatárolódik „a minden gondolkodás és megismerés teljes szubjektivitásáról és a természet teljes ész- és gondolatnélküliségéről vallott [ama] meggyőződéstől”, mely szükségszerű kiegészítője „a mindenütt uralkodó *mechanikus* felfogásmódnak”. Tanulmánya során azután kritikailag állapítja meg, hogy „Descartes-nál található kezdetei óta minden újkori európai filozófiának az a közös fogyatékossága, hogy a természet nem létezik a számára”; arról beszél, hogy „a *mechanikus* gondolkodásmód [...] a francia ateizmusban érte el közönségességének csúcsát”, fájjalja, hogy „Németországban is kezdték ilyen módon látni és magyarázni a dolgokat, és a francia ateizmust kezdték a tulajdonképpeni és egyetlen filozófiának tartani”; végül pedig örömet fejezi ki, hogy „manapság [...] e gondolkodásmódon túl vagyunk, és az idealizmus magasabb rendű fénye világít ránk” (Friedrich Wilhelm Joseph SCHELLING, *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit* = Uő., *Sämtliche Werke*, VII., s. a. r. K. F. A. SCHELLING, Stuttgart-Augsburg, Cotta, 1856–1861, 333., 356., 348. [Magyar ford.: Uő., *Az emberi szabadság lényegéről*, ford. ZOLTAI Dénes – JAKSA Margit, T-Twins, Budapest, 1992, 29., 55., 46. Kiemelések tőlem.] Hogy minden erre a névre méltó „filozófia lényegileg idealizmus, vagy legalábbis elve az idealizmus, s azután csak az a kérdés, mennyiben vitte valóban keresztül ezt az elvet”, azt Hegel állapítja majd meg, Croce pedig a legteljesebb mértékben egyetért vele; lásd Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *A logika tudo-*

ám nem csupán az eddigi elemzésekre támaszkodhat, de sajátos megerősítést nyerhet nem kisebb tekintélytől, mint – magától Babitstól. Saját írását Babits ugyanis Lukács válaszcikkére adott pár soros jegyzetében úgy jellemzi, mint amely „igénytelen” megjegyzéseket tartalmaz: s ez az önjellemzés meghökkenőt módon pontosnak, sőt fölöttébb találónak tűnik.

Nem annyira arról van ugyanis szó, hogy Babitsnak a maga megítélésében nincs igaza, hogy észrevételei nem állják meg a helyüket, igaztalanok stb., hanem inkább arról, hogy a tárggyal való igényes, érdemi szembenézés elől kitérnek, a dolog meritumába nem bocsátkoznak – nemcsak pozitíve, de negatíve sem –, megítélései – mint fogalmazni véltem – tisztas távolból történnek. Ha az „igényes”-re az jellemző, hogy magasra állítja a mércét, akkor az igénytelenre az, hogy alacsonyra. Hogy ez a jelző nem véletlenül csúszott ki Babits tolla alól, az is mutathatja, hogy 1910. novemberében Lukácshoz írt mindkét levelében is felbukkan, összesen tehát három előfordulását regisztrálhatjuk.⁴³ Ha ezt a jelzőt találónak érezzük, akkor viszont elmondható róla: maga ez a megfogalmazás

mánya, ford. SZEMERE Samu, Akadémiai, Budapest, 1979, 128.; CROCE, I. m., 160.) Ugyancsak kevésbé érthető Babitsnak írása vége felé elhangzó panasza: „A metafizika halott – Kant óta mennyiszor hallottuk ezt a kiáltást (legtöbbször németül)”. Mármint ha a német filozófiát francia-angol részről Kant óta valami vád érte, akkor ez az esetek döntő többségében éppen a metafizika helyreállításának, restaurációjának kísérlete miatt hangzott el. Idézzük csupán Karl Poppert, aki ebben a tekintetben a francia-angol pozitivisták tradíció fő áramának tipikus álláspontját összegzi: „[A tiszta ész kritikája] majdnem minden európai filozófus [metafizikai] reménységeire mért rettenetes csapásnak érződött: mindazonáltal, a német filozófusok kigyógyultak belőle, s mint akiket Kant metafizika-kritikája egyáltalán nem győzött meg, sietve új metafizikai rendszereket építettek ki [...] Az ebből kifejlődött iskola, melyet általában a német idealisták iskolájának neveznek, Hegelben tetőzött.” (Karl R. POPPER, *What is Dialectic?* = Uő., *Conjectures and Refutations*, Routledge, London, 1965, 325.: „This criticism of pure reason was felt as a terrible blow to the hopes of nearly all continental philosophers; yet German philosophers recovered and, far from being convinced by Kant’s rejection of metaphysics, hastened to build up new metaphysical systems [...] The school which developed, usually called the school of German idealists, culminated in Hegel.”) Hegelről és a német idealizmusról, mint mértékadó – nem is európai, hanem csupán szűkebben – német irányzatról Babits, úgy tűnik, nem vesz tudomást.

⁴³ Idézzük mindhárom helyet, kezdve a Nyugatban Lukács cikkéhez fűzött jegyzettel: „Ezt a szép és mély gondolatokkal teli választ az én igénytelen megjegyzéseim alig érdemelték. A dolog itt annyira elmélyült, annyira a legáltalánosabb kérdésekre ment vissza, hogy annak megvitatása egyáltalán nem tartozhatik pusztán irodalmi fórum elé.” Lásd azután Babits levelét Lukácshoz 1910. nov. 7-én: „Hogy mennyire érdekelték az Ön írásai, azt iparkodtam kifejezni azokban az igénytelen sorokban, melyeket róluk a Nyugatban írtam. Magam érzem legjobban, mennyire egyoldalúak voltak e sorok.” (*Levelek Lukács Györgyhez*, 610.) Végül az 1910. nov. 28-i levél: „egy pár sorban, jegyzet alakjában kifejeztem ott [a Nyugatban], mennyire örülök neki, hogy az én igénytelen soraim ilyen szép gondolatokat váltottak ki Önből” (Uő., 611.) Ugyanitt Babits módosítja a homályosságra vonatkozó ellenvetését. Elfogadva Lukács pontosítását, elfogadja annak a fajta (filozófiai) homályosságnak a jogosultságát, s egy másfajta homályosságot tesz most szövé: „nekem úgy tetszik, hogy Önnél nem a gondolatok mélyében, hanem a kifejezésekben és mondatstruktúrákban van a homályosság”. (Uő., 612.)

legalább „igényes”; az „igénytelenség” diagnosztizálása ugyanis kellő mértékű önkritikát s ilyenformán megfelelő „igényességet” jelez.

Az igénytelen jelző azonban többértelmű; legalább kétfajta, egymással lazán összefüggő, ám egymással szembenálló jelentése lehetséges: egy pozitív s egy negatív. Egyfelől szinonimája lehet a következő kifejezéseknek: *szerény, szolid, nem túl lényeges, nem tolakszik az előtérbe, másodrendű, elhanyagolható, háttérbe húzódó* (akinek nincsenek nagy igényei, az igénytelen, kis igényű, beéri kevésel, meghúzódik a háttérben, nem támaszt nagy igényeket, így beszélünk pl. igénytelen növényekről, állatokról stb.). Igénytelennek mondjuk azonban azt is, ami nem elégít ki bizonyos (minőségi) követelményeket, „alacsony színvonalú” vagy „színvonalatlan”.⁴⁴ Babits szóhasználatá kihasználja az említett többértelműséget, s aligha dönthető el egyértelműen (ha úgy tetszik, homályban marad), hogyan érti e fogalmat. Lehet úgy érteni, hogy megjegyzései „szerények”, „nem túl lényegesek”, nem túl fontosak, marginálisak, nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani nekik, s Babits vélhetően ezt a jelentést kívánta (elsősorban) előtérbe állítani. E szolid háttérbe húzódás azonban aligha áll arányban a megjegyzések határozott, magabiztosan értékelő jellegével. A megítélést, mely szerint Lukács arcképei „elmosódottak”, „absztrakciók”, „légiesek”, „szubjektívek”, más szempontból pedig „formátlanok”, „áradozók”, „bonyodalmasak”, „homályosak”, „komponátlanok” és „stílustalanok” – e megítélést lehet-e vajon „szerénynek”, „igénytelennek” nevezni (abban az értelemben, hogy „kevésel beérné”)? A „leküzdhetetlen ellenszenv” kihívó-karakán kinyilvánítása a maga részéről vajon egyfajta igénytelen megnyilatkozás volna? Sokkal inkább helyénvaló lehet az igényes – és helyenként autoriter gesztusoktól sem visszariadó – kritikusi öntudat és ítélkezés megnyilvánulásairól beszélnünk. Az igénytelenség sokkal inkább az indoklásban, a megítélés indoklásában, mint magában a megítélésben érhető tetten. Amikor Lukács válaszcikkéhez fűzött pár mondatos jegyzetében saját korábbi megjegyzéseit Babits „igénytelennek” nevezi, akkor egyfelől kétértelműen mintegy visszavonja őket, másfelől teszi ezt megint csak meglehetősen igénytelenül. Az igénytelenség kinyilvánítása maga is újfent igénytelen formában – pár mondatos jegyzetben – történik; alaposabb vagy mélyrehatóbb magyarázat vagy önkritika nélkül (lehetséges, hogy ez a performatív aktus a koherencia jele, ezt itt nyitva hagyom). Véleményével szolidan a háttérbe húzódik: sem kritikusi véleményét, sem az utóbbi jelentőségének mostani relativizálását-csökkentését bővebben nem motiválja.⁴⁵ Ha megfogalmazása nem pusztá

⁴⁴ Az *Értelmező szótár* is megkülönbözteti e kettőt, s tovább árnyalja őket. Lásd *A magyar nyelv értelmező szótára*, III., 453.

⁴⁵ Az *igénytelen* egy harmadik jelentése – igénytelenség mint egyfajta érdem – körvonalazható Heidegger egy megfogalmazásából. Schelling-előadása elején, az értelmezéshez rendelkezésre álló szakirodalmat röviden áttekintve írja: „Kuno Fischer ábrázolása azért kitűnő, mert *igénytelen*,

kitérés, hanem komolyan gondolt önjellemzés, akkor viszont – mint fentebb jeleztem – az igénytelenség ezen „igénytelen” kinyilvánítása a maga részéről mégiscsak egyfajta „igényességen” alapul.

A Nyugat hasábjain lefolyt irodalomelméleti-filozófiai diszkussziók illusztrálására ragadtam ki a Babits–Lukács vitát, ez utóbbi kifejezés azonban – helyénvaló lesz e helyen pontosítani – csak bizonyos megszorításokkal használható. Műfaját tekintve Babits írása recenzió, nem vitacikk (bár e kettőt nem tanácsos mereven elválasztani egymástól, jellegükben mégiscsak alapvetően különböznek); Lukács válasza lehetne mármost vitacikk, ám szerzője már bevezetőben hangsúlyozza: „Mindenekelőtt meg kell jegyezniem [...], hogy sem az én könyvemről, sem az Ön kritikájáról nem fogok beszélni. [...] Arról a »homályosságról« és okáról, »a modern német metafizikáról« lenne egy pár megjegyzésem – amennyire csak lehet függetlenül az én könyvemtől és az Ön kritikájától”.

A Babits és Lukács között lezajlott eszmecsere a „vita” megjelölés ilyenformán csak bizonyos fenntartásokkal érvényes. Babits nem *vitatkozik* Lukáccsal, hanem (erősen kritikai hangvételű) recenziót ír *A lélek és formákról*, Lukács számára pedig e recenzió alkalom arra, hogy hozzá lazán kapcsolódva némely, számára

és mégis az egész korszakot átfogó gazdag ismeretanyagra épül. Az életrajzra vonatkozó források széles mérítésben való feldolgozása mesteri, még ha egyes részleteiben elavult is. Schelling műveinek tárgyalása egyszerű összefoglalókban történik, gyakran használható tartalmi összefoglalásokban, melyek filozófiailag új ösztönzéseket nem adnak, de másrészt nem is rontanak semmit” (Martin HEIDEGGER, *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit* (1809), s. a. r. H. FEICK, Niemeyer, Tübingen, 1971., 8. sk.: „Die Darstellung Kuno Fischers ist deshalb ausgezeichnet, weil sie *anspruchlos* ist und doch aus einer reichen Kenntnis des ganzen Zeitalters schöpft. Die Verarbeitung der Quellen zur Lebensgeschichte in breiter Schilderung ist meisterhaft, wenn auch in Einzelheiten veraltet. Die Behandlung der Werke Schellings geschieht in der Form eines schlichten Berichts, oft in brauchbaren Inhaltsangaben, die philosophisch nichts in Bewegung bringen, aber auch nichts verderben”. (Magyarul lásd Uő., *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről* (1809), ford. BOROS GÁBOR, T-Twins, Budapest, 1993, 25. Kiemelések tőlem.) Heidegger megfogalmazása szerint tehát lehet valami színvonalas nem csupán *annak ellenére*, hogy igénytelen, hanem éppen *azért*, mert igénytelen. Megítélését érthetjük úgy, hogy az igénytelenség itt annyi, mint tudatos önkorlátozás: a szerző megtartóztatja magát attól, hogy az olvasót új eredeti értelmezésekkel lepje meg (netán árassza el), nem tolakszik az előtérbe, hanem szerényen a háttérbe húzódik, végig ott marad, s közben a tárgyalt filozófusra vonatkozó széleskörű ismereteit próbálja rendezett formában az olvasó elé tárni. A dolgot próbálja előtérbe állítani, nem önmagát. Egy hasonló jellegű „igénytelenség” figyelhető meg Husserl jelszavában: „Ne mindig a nagy bankjegyeket, uraim; aprópénzt, aprópénzt!” (GADAMER, *Gesammelte Werke*, III., 107.), illetve abban, ahogy saját gondolkodását maga Heidegger is egy a harmincas évek elején Karl Jaspersnek írott levélben jellemezte: szerepe olyasvalami, mint egy múzeumi teremőre, akinek a feladata „arra ügyelni, hogy az ablakokon a függönyök a megfelelő módon legyenek szét- illetve összehúzva, abból a célból, hogy a hagyomány csekély számú nagy műve a véletlenszerűen betévedő látogatók számára valamennyire is tisztességes megvilágításban részesüljön” (Martin HEIDEGGER – Karl JASPERS, *Briefwechsel 1920–1963*, s. a. r. W. BIEMEL – H. SANER, Klostermann–Piper, Frankfurt am Main – München – Zürich, 1990, 144 sk.)

fontos önálló gondolatot fejtsen ki. Noha Lukács válasza a reakció, paradox módon neki van mégis inkább lehetősége önálló irányokban mozogni (már csak megválasztani is, hogy reagál-e, vagy nem, s ha igen milyen értelemben), saját gondolatokat kibontani (míg egy recenziót valamiképpen mindig jobban köti a recenzált mű), s e lehetőséggel maximálisan él is. Írásának hangneme Babitséhoz képest tárgyyszerű, békülékeny, érezhetően a valamivel idősebb s nevesebb pályatárs iránti visszafogott megnyilvánulás szándéka vezérli; ez persze nem gátolja meg, hogy a kérdést elvi síkra emelve alkalmasint igen kemény ítéleteket ne fogalmazzon meg. Miután válasza elvi kérdéseket próbál érinteni, így a két írás közül az övé az igényesebb, azaz az övé támaszt önmagával szemben magasabb igényeket – hogy mennyiben felel meg nekik, természetesen más kérdés –, továbbá szerzőjük pályájára nézve is alighanem a lukácsi a meghatározóbb, a karakterisztikusabb írás.

Ami Babits homályosságra vonatkozó szemrehányását illeti, úgy gondolom, Lukács néhány szép és helytálló gondolatot fejt ki a filozófiáról magáról. Más kérdés, hogy a homályosság Babits által (véleményem szerint) elmosódottan és homályosan megfogalmazott kifogására Lukács nem úgy reagál, hogy először is megpróbálná azt – hermeneutikai jóindulattal – konkretizálni, megerősíteni, hogy majd második lépésben ebben a formában nézzen vele szembe. A kérdést inkább nagy gyorsasággal elvi síkra emeli: s noha itt azután szép és maradandó gondolatokat fejt ki, ezen a síkon azonban saját művének esetleges tökéletlensége nem jön immár szóba (persze ezt a válaszcikk deklarált jellege – legyen „független ... az én könyvemtől és az Ön kritikájától” – eleve ki is zárta).

Hogy Lukács írása pályájának későbbi alakulására nézve maradandó hatásúnak bizonyult, mutatja többek között az is, hogy Babitshoz írt válaszcikkét az *Esztétikai kultúra* című kötetében – a Babitsra való vonatkozástól immár eloldva – átdolgozott és bővített változatban újra megjelentette. Jellegzetes és egyúttal ironikus, hogy a homályosság védelmében elfoglalt álláspontját itt azáltal igyekezett tovább erősíteni, hogy a Schelling és Hegel által kiadott *Kritisches Journal der Philosophie* általa egyértelműen Hegelnek tulajdonított beköszöntőjéből (az irodalomban a mai napig folyik a szerzőségről a vita, ám az irodalom ma inkább arra hajlik, hogy Schelling a szerző) egy passzust idéz egy olyan álláspont illusztrálására, amelyet jelen pillanatban fenntartás nélkül a magáénak látszik vallani, ám amelyet ő maga fog a későbbiekben „arisztokratizmus” elnevezéssel a leghevesebben ostromozni, ez utóbbi egyik első és legfőbb képviselőjeként azt a Schellinget nevezve meg, akivel szemben Hegel képviselte volna a (filozófiai, ismeretelméleti) demokratizmus álláspontját.⁴⁶ A Babitscsal való vita ilyen szem-

⁴⁶ Lásd ezzel kapcsolatban bővebben *Ráció, racionalitás, racionalizmus. Lukács és a jelenkori filozófia* című tanulmányomat. (Medvetánc 1986/4 – 1987/1. [6–7.], 183–219.)

pontból, úgy tűnik, meghatározónak bizonyult Lukács számára, legalábbis abban az értelemben, hogy a részben az ettől a vitától függetlenül is formálódó, ám itt tovább erősödő és karakterisztikus alakot öltő saját álláspontja *elleni* küzdelem teszi majd ki jövőbeli elméleti-filozófiai munkásságának jelentős részét. Egy olyan („irracionalistának” nevezett) állásponttal szembeni küzdelem, melyet Schellingtől kezdődően különböző 19–20. századi filozófusok látszanak majd a számára megtestesíteni. Ebben a tekintetben feltehető a kérdés, vajon Lukács Babits által recenzált kötetének költő és esszéista között megvont – ám maga Babits által nemigen tematizált – döntő megkülönböztetését alapul véve Lukács nem maradt-e élete végéig „esszéista”, illetve „kritikus” – oly észrevétel, mely Lukács heidelbergi habilitációs eljárásában mértékadó helyről el is hangzott.⁴⁷ A Babitscsal folytatott vita azonban még egy másik szempontból is meghatározónak tekinthető Lukács későbbi pályájának szempontjából. Feltehető ugyanis az a további kérdés, hogy a Babitscsal, illetve a Babits személyében a magyar kultúra alapvetőnek vélt beállítottságával (a „mélység hiányával”) való szemben-

⁴⁷ Max Weber egy Lukácsnak írott dátum nélküli (1916. aug. 8-i postabélyegzővel ellátott) levelében olvasható: „[Lasknak] az a legsürgősebb kívánsága – magának az egyetemnek az érdekében –, hogy Ön habilitáljon. De azután beismerte nekem, hogy minduntalan az az aggálya támadt, vajon Ön hajlanék-e természetéből kifolyólag a »céhbeli« munkánál megmaradni, azaz egy szisztematikus művet elkészíteni. Lask szeretné az Ön szellemi színvonalát az Egyetem számára megnyerni, ám az Ön sajátosan »esszéisztikus« hajlandósága kétségeket ébresztett benne, vajon az Ön számára – s ezáltal közvetve az Egyetem számára is – a helyeset cselekszi-e, amikor azt tanácsolja Önnek, vegye nyakába ezt a koloncot”. („[Lask] hatte den allerdringlichsten Wunsch, im sachlichen Interesse der Universität, daß Sie Sich habilitierten. Aber er gestand mir dann, daß ihm wiederholt jenes Bedenken gekommen sei: ob Sie wohl die Natur haben würden, bei »zünftiger« Arbeit zu bleiben, d.h. eine systematische Arbeit fertig zu stellen. Ihr geistiges Niveau wünschte er der Hochschule zu gewinnen, – ihre spezifische »essayistische« Neigung ließ ihn schwanken, ob er für Sie – und indirekt: die Hochschule – das Richtige thue, wenn er [Ihnen] in diese »Zwangsjacke« zu gehen riethe und behilflich sei”). További kérdés persze az „esszéista” értelmezése: Lask és Weber alighanem a fiatal Lukács fogalomhasználatától eltérő értelemben használják e kifejezést – éspedig a „töredékes”, „nem befejezett”, esetenként „irodalmias” kézenfekvő hétköznapi jelentésében, míg Lukácsnál a költővel szembeállított „esszéista” azt jelenti, aki egy „költő” művének bírálatán keresztül mondja el a valóságra vonatkozó saját véleményét. A két jelentés között vannak ugyanakkor átfedések, s nem lehetetlen hidat verni közöttük. Érdekessé egyébként, hogy habilitációs eljárásában Lukács 1918-ban Heinrich Maiertől jórészt ugyanolyan jellegű nyelvi ellenvetéseket kapott, mint Heidegger 1922-ben Georg Mischtól a göttingeni rendkívüli professzúra betöltésére vonatkozó eljárásban. Misch szerint Heidegger formulázásaiban „van valami gyötrelmes [*etwas Gequältes*]”, ami a fenomenológiai iskola fogalomhasználatából fakad, míg Heinrich Maier szerint Lukács „előszeretettel viseltetik valamifajta keresett [...] kifejezőmód iránt”, s kellemetlenül érintette „az ábrázolás nehézkessége, körülményessége és több szempontból meglehetősen fölösleges absztraktsága” (Georg MISCH, *Gutachten der Philosophischen Fakultät vom 2.11.1922* lásd H.-U. LESSING, *Nachwort des Herausgebers* = HEIDEGGER, *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles*, 272.; Heinrich MAIER, *Gutachten über die Habilitationsschrift des Herrn G. v. Lukács*, Heidelberg, 24. November 1918.)

állásban kialakított és elfoglalt alternatív pozíció: a „katonadolog” és a „nil admirari” attitűdjével szembeeszegezett „mélység”, a tragikus-heroikus pátosz, a léleknek az abszolútummal való találkozásban végbemenő „önfelégetése” s ezáltal való „önbeteljesedése”, „a készenlét térdre borulni megjelenése előtt”⁴⁸ – mennyiben jelent az előbbivel szemben érvényes vagy tartható alternatívát, hogy ebben az alternatív válaszban vajon nem az idegenkedéssel, kritikával szemlélt pozícióra mondott alapvető tagadás-e a döntő motívum – miáltal az alternatív válasz a tagadott állásponttól alapjaiban függővé, sőt bizonyos értelemben egyenesen annak foglyává válik –, s hogy végül is e szembenállásban ilyenformán vajon nem két, egymást kölcsönösen kiegészítő, egymástól függő világnézeti (filozófiai-esztétikai) attitűdről, választásról van-e szó a magyar századelő kultúrájában.⁴⁹

⁴⁸ Lásd LUKÁCS, *Kiknek nem kell és miért...*, 706.

⁴⁹ A fiatal Lukács kultúrkritikáinak nevezhető, az esztétikai életvitellel élesen szembenálló attitűdje és Heideggernek az autentikus–inautentikus egzisztencia közti különbségtétele között alapvető párhuzamok állnak fenn, melyekkel néhány korábbi írásomban foglalkoztam (lásd *Támadás az Abszolútum ellen. Lukács és Heidegger*, Magyar Filozófiai Szemle 1981/3. [25.], 445–450.; *Heidegger und Lukács. Überlegungen zu L. Goldmanns Untersuchungen aus der Sicht der heutigen Forschung = Methoden der Forschung und die Wahrheit des Geschichtlichen. Festschrift für Gyula Munkácsy*, Doxa, 1989 [17.], 157–188. [Átdolgozva és kibővítve: *Heidegger und Lukács. Überlegungen zu L. Goldmanns Untersuchungen aus der Sicht der heutigen Forschung*, Mesotes. Zeitschrift für philosophischen Ost-West-Dialog, 1991/1. {1.}, 25–38.]; *Lukács As a Precursor of 20th Century Existentialism*, Hungarian Studies. A Journal of the International Association of Hungarian Studies, 1997/1–2. {12.}, 73–83.) Minden hasonlóság ellenére az autentikus lét heideggeri körvonalazása épp ezen a ponton azonban alapjaiban eltér Lukácsétól, amint arra több helyen is utalni próbáltam (lásd FEHÉR M. István, *Heidegger és Lukács. Száz év mérlege = Utak és tévutak. A budapesti Heidegger-konferencia előadásai*, szerk. FEHÉR M. István, Atlantisz, Budapest, 1991, 73–111., itt 104–106.; *Heidegger und Lukács. Eine Hundertjahresbilanz = Wege und Irrwege des neueren Umganges mit Heideggers Werk. Ein deutsch-ungarisches Symposium*, szerk. Fehér M. István, Duncker & Humblot, Berlin, 1991, 43–70., itt 66. sk.; *Fakten und Apriori in der neueren Beschäftigung mit Heideggers politischem Engagement = Zur philosophischen Aktualität Heideggers. Symposium der Alexander von Humboldt-Stiftung vom 24–28. April 1989 in Bonn – Bad Godesberg*, szerk. D. PAPENFUSS – Otto PÖGGELER, Klostermann, Frankfurt am Main, 1991, 380–408., itt 405. sk.) A kérdéskörhöz lásd továbbá Jan PATOČKA, *Heidegger vom anderen Ufer = Durchblicke. Martin Heidegger zum 80. Geburtstag*, szerk. Vittorio KLOSTERMANN, Klostermann, Frankfurt am Main, 1970, 394–411., elsősorban 402. o., ahol egyebek mellett arról esik nyomatékkal szó, hogy a lukácsi felfogástól eltérően a heideggeri ittlétnek egyáltalán nincs tragikus jellege, amely a halálban érné el beteljesedését. (Érdemes e megjegyzéseket részletesebben is idéznünk: „Die Analyse des Seins zum Tode bei Heidegger wird nur [von Lukács] flüchtig berührt, es ist aber offenbar, daß Lukács sie noch immer von seiner »Metaphysik der Tragödie« aus versteht. [...] Es entgeht ihm vollständig, daß das Dasein Heideggers und seine eigentliche Existenz gerade keinen notwendig tragischen Charakter haben, daß sie im faktischen Tode keine unumgängliche Aufgipfelung besitzen, sondern in der Verantwortung und dem verantwortlichen Erschließen der Situation [...]. [...] es sich hier nicht um das Verlassen der Sozialität und der Geschichte handelt, sondern im Gegenteil um eine ursprüngliche Aufgeschlossenheit, Offenheit für sie. So ist Lukács bei seiner Interpretation der Heideggerschen Philosophie zum Opfer seiner eigenen, philosophisch nicht zu Ende ge-

Recenzióját Babits egy rossz érzés artikulációjával indítja – ezzel kezdem a két jelentős alkotó között a Nyugat hasábjain lezajlott vita (ha úgy tetszik, diszkusszió vagy eszmecsere) rövid elemzését; azzal, hogy az ezoterizmus, a szektaképződés gyanúja („Lukács a barátainak ír”), úgy tűnik, alapjaiban meghatározta Babits recenziójának jellegét és hangvételét. Szó esett arról is, milyen nehéz egy ilyen észrevételt akár visszaigazolni, akár cáfolni – egyáltalán csak: pontosan érteni is. Bárhogy legyen is, befejezésképp utalok arra, hogy noha Lukács válaszcikke azzal indul: „sem az én könyvemről, sem az Ön kritikájáról nem fogok beszélni”, érdekes módon erre az egy ellenvetésre Lukács mégis kitért – pontosabban visszatért. Éspedig egy olyan évvel későbbi esszében – Balázs Béláról írott tanulmánykötete nyitó írásában –, melynek jó részében a Babits által korábban kifejtett észrevételeket – valamint rájuk adott saját korábbi válaszait – új szempontokkal kiegészítve újfent a megfontolás mérlegére tette, s mely ilyenformán a Babitscsal folytatott vitája továbbgyűrűzésének, további állomásának tekinthető.⁵⁰ „Erről a könyvről címlapjának minden rosszhiszemű olvasója azt fogja mondani: íme ismét egy új, a kölcsönös dicséreten alapuló klikk; íme ismét barát ír a barátjáról” – Lukácsnak ebben az indításában a Babits által korábban megfogalmazott gyanúval szembeni védekezés motívuma látszik megszólalni; e vádat írásában Lukács azután önmagától elhárítja, s a századelő magyar kultúrájával, a „magyar modernség igen számottevő részével” szemben fogalmazza meg.

Bármilyen mértékben állt is fenn mármost a klikkesedés mind Babits, mind Lukács által megfogalmazott – eltérő mélységben részletezett, különböző irányokban, árnyalatokkal és hangsúlyokkal felemlített – ténye, jelen írást – fő

dachten existentialistischen Anfänge geworden. Die Grundabsicht Heideggers, die geschlossene Subjektivität aufzubrechen, wird dadurch aus den Augen verloren.”) Lukács jelzett attitűdjének egyik legmarkánsabb megfogalmazása, mely a Kassner-esszében található, s mely Lukács saját későbbi életútját tekintve is alighanem az egyik legmeghatározóbbnak bizonyult, így hangzik: „Az esetlegességekből a szükségszerűség felé, ez minden problematikus ember útja; eljutni oda, ahol minden szükségszerű, mert minden az ember lényegét fejezi ki és csak azt fejezi ki és azt tökéletesen, maradékot nem hagyva fejezi ki; oda, ahol minden szimbolikus, ahol minden – mint a muzsikában – csak az, amit jelent és csak azt jelenti, ami”. (LUKÁCS, *Ifjúkori művek*, 149.) Az inautentikus–autentikus egzisztencia különbsége azonban Heidegger számára semmiképpen sem írható le az esetlegesség *versus* szükségszerűség dichotómia horizontjában, s nézőpontjából még problematikusabbnak – egyenesen értelmezhetetlennek – tűnik, hogy az emberi életre vonatkoztatva mit jelentsen a szükségszerűség fogalma: ennek követelése ugyanis az ember szabadságának tagadását vonja maga után. „[...] eljutni oda, ahol minden szükségszerű, mert minden az ember lényegét fejezi ki” – ez Heidegger nézőpontjából már csak azért sem látszik kivitelezhetőnek, mert számára az „ember lényegének” fogalma a hermeneutikai destrukcióban részesítendő hagyományos metafizika kelléktárába tartozik.

⁵⁰ Lásd LUKÁCS, *Kiknek nem kell és miért...*, 695–709. Az írásnak nem csupán súlyát, de terjedelmét is tekintve nagyobbik részét kitevő meggondolások (699–708.) a Babits nézeteivel való vita újrafelvételéből származnak. A következő idézeteket lásd *Uo.*, 695., 698.

témájához visszakanyarodva – talán azzal lehetne zárni, hogy Lukács kifejezését kölcsönözve, ám ez alkalomból némileg más jelentésirányban konkretizálva, azt mondjuk: a „magyar modernség igen számottevő részének”, e modernséget gyöt-rő és feszítő (esztétikai, világnézeti, filozófiai) nézetkülönbségek és ellentétek kihordásának, artikulálásának évtizedeken keresztül a Nyugat folyóirat bizto-sított meghatározó, mértékadó fórumot.